

Dr. Szira Tamás

Quo vadis Hungaria?¹

Bevezetés

"Van, amivel meg sem próbálkozunk, annyira lehetetlennek tartjuk és van, amit csak azért tartunk lehetetlennek, mert meg sem próbálkozunk vele".

(Wenzel Anton Kaunitz Fürst zu Rietberg, Mária Terézia kancellárja)

"Merre tartasz Magyarország?" - Az alábbi tanulmány a jövő fátylát szándékozik fellebbenteni, Magyarország sorsa néhány vonatkozását próbálja meg körvonalazni a következő emberöltő valószínű dimenzióiban.

A feladat nyilvánvalóan hálátlan, hiszen a jövőbe nem lát, nem láthat senki. Azok a tendenciák, amelyek ma felsejlenek, megfordulnak, vagy legálábbis elhalványulnak, irányuk, intenzitásuk változhat, újak jelentkezhetnek, melyeknek ma még kezdetei sem észlelhetők.

Másrészt - ez közhelyszámba megy - azok a gazdasági-társadalmi-politikai folyamatok, amelyek jelenünket és jövőnket formálják, egymással dialektikus kölcsönkapcsolatban állanak, mozgásformájuk az interakció. Ezeknek jobbára léte ismert, semmint természete, hatásmechanizmusa, e vonatkozásban előbbre lépni nem e tanulmány feladata.

Mint ahogyan az sem, hogy a jövőnket meghatározó folyamatokat a maguk komplexitásában vázolja fel. Ez szétfeszítené a tanulmány terjedelmi kereteit, de a szerző is kénytelen megvallani, hogy ismeretének, tudásanya-

1 A tanulmány az "Európa társadalmi-gazdasági regionális modelljei" c. 593. sz. OTKA kutatás keretében készült.

gának korlátai sem engedik meg, hogy a komplexitás valamennyi mozzanatának előrejelzésére vállalkozzék.

Ezért - minden bizonnyal önkényes - választásra kényszerült. Két determináns mozzanat tekintetében vállalkozott az előrejelzésre: kül- és biztonságpolitikai helyzetünk, illetőleg termelési kultúránk jövőbeni képét törekedett felvázolni. (Ezzel némileg eltérve az előre megadott tematikától.)

Mentségéül szabadjon annyit felhozni, hogy - megítélése szerint - ez a két tényező az, mely a legnagyobb súllyal hat társadalmi- gazdasági-politikai jövőnk formálására. Indoklásul tehát annyit, hogy kis ország lévén, termelési-értékesítési lehetőségeink nagy mértékben függenek a külpiacoktól, azok pedig szorosan követik a külpolitika velleitásait. Ha az előbbi a keresleti oldal meghatározója, a termelési kultúra mindenkori állása a kínálati oldal domonáns tényezője, természetesen csak globálisan, a részleteket elnagyolva. Ezért esett választásom erre a két területre, amit alátámasztott az is, hogy e két területtel pályafutásom során már többször és többé-kevésbé behatóan foglalkoztam.

Bizonyos vagyok abban, hogy választásom - mint minden önkényes, vagy annak tűnő választás - támadható. Felfogások, preferenciák, affinitások túlságosan is különböznek ahhoz, hogy e vonatkozásban konszenzusra számíthassak. Mindezzel számolva bocsátom útjára e kis tanulmányt, a viták csak hozzájárulhatnak az ismeretek bővüléséhez, a kérdések tisztázásához.

1. Status quo sumus

1.1. 1989.

Ahhoz, hogy tisztán lássunk a jövő kérdéseiben, először a múlt kérdéseit, annak meghatározó tényezőit kell felmérnünk. Ezek közül első helyre kínálkozik annak elemzése, hogy mi volt az oka és következménye a "létező szocialista világrend" kártyavárként történő összeomlásának.

Arra, hogy hogyan jutottunk idáig, mi a jelenlegi helyzet kiindulópontja, sok tintát és írógépszalagot pazaroltak már. Itt és most hely nincs az ismétlésre, s az összefoglalásra is csak dióhéjban. Íme:

A második világháború utáni nyílt és titkos, írásos és hallgatóságos tudomásulvett szerződések Európa keleti felén a Szovjetunió uralmát tartósították (Jalta!). "Hűbérúri" - egyúttal ideológiailag is befolyásolt és befolyásoló hatalma közel fél évszázadig állott fenn. A mintegy tíz évenként fel-fellángoló ellenállást mindig sikerült levernie, igaz, többnyire bizonyos engedményekre kényszerülve.

A 80-as évek végére azonban kitűnt, hogy a kommunista társadalmi-gazdasági alakulat nem bírja a versenyt a világ fejlett ipari országainak demokráciájával és vegyes gazdaságaival. Különösen akkor nem, ha - mint azt Paul Kennedy nevezte, a gyenge gazdasági alap nem bírja el az expanzív külpolitika "imperial overstretch" jellegű velleitéseit. (Utal rá Zbigniew Brzezinski: "The cold war and its aftermath" című cikkében, a Foreign Affairs 92 őszi számában.)

Tüneményesen rövid idő alatt megszűnt a Varsói Szerződés, a szovjet csapatok elkezdtek kiűriteni a megszállt kelet-közép-európai területeket, s immár semmi sem állott a német egyesítés útjában. Hitelét veszítette a központosított tervgazdálkodás valamennyi válfaja, botránykőnek minősült az állami és/vagy kollektív tulajdonlás minden formája, elemi erővel tört magának utat a politikai demokrácia követelése. Az utolérés - minél rövidebb idő alatt - a térség lakosságának fő prioritása lett. A nyugati gazdasági és politikai paradigmák megvalósítása életszükségletté vált, mint a szennyezetlen levegő. Jóllehet mindezekre a tendenciákra bizonyos fokú neofita túlbuzgalom is jellemző volt és maradt, de az elemi erejű mozgalomnak senki és semmi nem állhatott immár ellent. S az sem tagadható, hogy mindezeket a folyamatokat felfűtötte - túlfűtötte? - az az ígéreteken - féligígéreteken? - alapuló vágyakozás, hogy a térség országai hamarosan (?) az EK "nyilvános, rendes" tagjai lehetnek.

Természetesen a 80-as évek végén bekövetkezett változásokat ugyanolyan hiba lenne kizárólag külpolitikai-katonapolitikai változásoknak betudni, mint a fordítottja: csak belpolitikai tényezőket elismerni, egyedül a belső ellenzék és a köré csoportosuló támogatók munkájának betudni.

Már a 60-as évek közepe óta érzékelhető volt ugyan a különféle indíttatású belső ellenzéki erők szervező munkája, melyet a hatalom egyre kevésbé volt

képes közömbösíteni, s még kevésbé megsemmisíteni. A kérdéses ellenzéki csoportosulások széles skálán szóródtak: megtalálható volt soraikban az állampárt reform-szárnya éppenúgy, mint a polgári radikálisok, nemzeti- val-lási, vagy más konzervatív nézeteket vallók, szociáldemokraták stb. A szél-sőbaltól a szélsőjobbig mindenféle eszmerendszer munkált az uralkodó ál-lampárt ellehetetlenítésén, vagy legalábbis "jó útra térítésén". Ezek a cso-portosulások laza szövetséget alkottak, hol összefogtak az egyes elemek valamiféle közös cél megvalósítása érdekében, hol meg éppen egymás ellen harcoltak, a kulisszák mögötti helyzet nem sokban különbözött a mai bel-politikai életben tapasztalható tendenciáktól. A közös cél, az állampárt gyen-gítése - a megbuktatásra csak az optimisták és/vagy a megszállottak számí-tottak - jobbra az összetartó erőknek kedvezett, nem úgy, mint manapság.

Az azonban semmiképpen sem tagadható, hogy a belső ellenzéknek nem elhanyagolható szerepe volt a változások kierőszoakolásában. Persze a "kettős bekerítés", a kül- és belpolitikai tényezők együttes hatása volt az igazi ok. Minden más álláspont erre, vagy arra "elhúzó", torzító.

Nem hallgathatók azonban el az eseménysorok nyomán kialakult helyzet fonákságai sem. Ezek közül legalábbis kettő mindenképpen méltó az emlí-tésre. Az első ezek közül az, hogy a régi gazdasági és politikai kötelékek ugyan átszakadtak, de új hálózat nem formálódott ki, vákuum jött létre.

Vákuum, mind politikai-katonai, mind gazdasági tekintetben. A biztonság és stabilitás, bármilyen nagy árat kellett is korábban érte fizetni, elenyészett: tulajdonképpen ma semmi sem védi a kelet-közép-európai országokat külső ellenség, vagy éppen önmaguk ellen.

Véget ért a "béke lehetetlen, a háború valószínűtlen", két szembenálló blokkra alapozott szituációja.

Súlyosbítja ezt a másik tünet: az évtizedekig - ideológiailag is, erőszakkal is - elfojtott nacionalizmus elemi erővel tört magának utat a térségben. Régi és új sérelmek kerültek felszínre, nem egyszer csupán ürügyként valamiféle visszavágásra. "Úgy kezdődött, hogy ő visszaütött..."

Valós tüzfésznek látszik ma e régió, jobb esetben hamu alatt parázsló ellentétekkel, rosszabb esetekben polgárháborús fenyegetettséggel, vagy már

ki is tört polgárháborúkkal. Évtizedekkel ezelőtt mesterségesen létrehozott kötelékek szakadnak át, s a visszanyert szuverenitás mámorában bármi elérhetőnek látszik, csak kitartóan és erőszakosan akarni kell, persze az esetleges (szükséges) áldozatokat rá kell szánni.

De nemcsak az országok közötti állapotokat jellemzi vákuum, hanem az országokon belüli viszonyokat is anómia. Ez utóbbi esetben elegendő talán utalni a jogos, vagy mondvacsinált sérelmeket kárpótolni akaró, újfajta "neoaquistica commissio"-k működésére, vagy a zavarosban halászók sise-rehadára. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a térségben a demokratikus hagyományok erőtlenekek, nem üres fecsegés valamiféle autoritáriánus uralom fenyegetése, látszólag a demokratikus normák tiszteletben tartásával, a törvény és a rend megszilárdításának ürügyén. Végül, nem kevesen használják ki a kommunista rezsimek bukását az elmúlt évtizedek szociális vívmányainak "visszacsinálására", az az előtti társadalmi-politikai-ideológiai viszonyok restaurálására, a fürdővízzel együtt a gyereket is kiöntve.

E tendenciák felerősödhetnek, hogyha a nyugati világ nem objektív, hanem szubjektív kritériumok alapján kívánná megítélni, melyik ország és mennyire demokratikus és melyik (mennyire) nem. ("Wer Jude ist, das bestimme ich" - mondotta volt Göring.)

Már eddig is volt rá példa, hogy "gyanús" rezsimek polgárjogot nyertek, ha a stabilitás és/vagy a gazdasági érdekek ezt diktálták. De az is igaz, hogy ez előbb-utóbb bizonyosan visszaüt, mint minden pillanatnyi érdeket szolgáló, elvtelen megoldás. (V.ö. az I. és II. világháború utáni párizs környéki és párizsi békék.)

Az is világos ma már, hogy a kommunizmus hidegháborús veresége miatt a kommunista ideológia is hitelét veszítette.²

Ennek a helyén is vákuum jött létre. S e vákuumba nem egy esetben, sokfelől, zürzavaros, önmagukat túlélte ideológiák hatoltak, zömmel a kom-

2 Sőt, a "szocializmus" jelzővel való visszaélés legalább egy emberöltőre diszkreditálta a "szociáldemokráciát" is, jóllehet maga is szenvedő alanya volt a kommunista despotizmusnak.

munizmus előtti rezsimek kísértetideológiái. Ellentmondásos, diszparát, vagy egyszerűen csak az érzelmekre hatni akaró, populista tanok. Ellenségképük minden másságot elutasít, legyen az etnikai, és/vagy "csak" kulturális eredetű.

A probléma "mindössze" az, hogy e premodern ideológiákkal nem lehet annak a posztmodern társadalomnak-gazdaságnak kiépítésére sikerrel kecsegtető módon törekedni, mely a kelet-közép-európai országok számára "felismert szükségszerűség" kellene, hogy legyen. A kilábalás ebből az ideológiai zűrzavarból azért lassú és kitérőkkel teli, mert igazságot kellene szolgáltatni a méltatlanul háttérbe szorított társadalmi értékeknek, begyógyítva a korábbi üldöztetés-mellőztetés sebeit, ami óhatatlanul - legalább is átmenetileg - azok valós súlyánál nagyobb publicitással jár. Az inga persze majd visszalendül és "helyére tesz" mindenfajta képmutató és/vagy neofita túlzást.³

Ebből a zavaros helyzetből kellene a térséget - s benne Magyarországot - kivezetni. Mindezt pedig úgy, hogy tudjuk, "árnyékunkat nem léphetjük át": helyünk a Nap alatt itt van kijelölve, ebben a környezetben. Kulturális, demokratikus és más hagyományaink olyanok, amilyenek, szellemi és anyagi tőkénk adott.

Az emberi tudat, az értékrend hagyományos örök mozgásformái persze továbbra is érvényesülni fognak, de bizonyos időbeni elmaradás van, "meg kell emésztenuk" a változásokat, alkalmazkodnunk kell hozzájuk.

Annyi bizonyosan látszik, hogy a feladat nem könnyű, a teendők szerteágazóak. E viszonylag rövid tanulmány nem is vállalhatja fel valamennyi szál felgombolyítását, csak egyes - lehet, hogy önkényesen - választottakét.

3 De van egy másik, fájdalmas ok is: az értelmiség elszegényedése miatt, nincs felvevőpiaca az ideológiai-elméleti munkáknak, s a korábbi állami támogatás is a múlté már. Pénz nélkül ez sem megy *primum vivere, post philosophari*, az élet anyagi szükségletei prioritást kell, hogy kapjanak, ez a szabály.

1.2. Térségünk Jellemzői

Teleki Pál - a gazdasági és politikai földrajz iskolateremtő, nemzetközi hírű tudósa - Európa nagyságát földrajzi tényezőknek (is) tulajdonítja, mint azt Lázár István feleleveníti (Valóság, 1993/3. szám). Kiemelhető ezek közül a védett kikötőket adó partvidék, a kontinens-széli fekvés, a szubtrópusi és mérsékelt klíma, a monszumesők jótékony hatása és főleg a tagolt felszín. (Szemben például az ezekkel az adottságokkal kevésbé rendelkező Indiával és Kínával.)

Bár a fenti európai jellemzők többé-kevésbé térségünk, a "Schütterzone" valamennyi országára vonatkoztathatók, a kiemelkedő specifikumnak ezek közül a tagoltságot (változatosságot) tartom. Ez az európai sajátosság erőteljesen érvényesül e térségben (is). Kisebb tájak, medencék sokféle fejlődési lehetőség hordozói voltak és azok még ma is. Etnikai, nyelvi, kulturális sokszínűség a jellemző, autochton - sok esetben zárt körökre utaló - jellemvonásokkal. Jól vette ezt észre Bibó István, amikor a "szabadságok kis köréről" való nézeteit megfogalmazta, melyek ugyanakkor - hiszen ez a fejlődés sorja - mind inkább és egyre nagyobb egységekbe integrálódnak. E folyamat a nagy- és kishatalmak közötti egyensúlypolitika változó konfigurációin keresztül tör magának utat. Teleki Pál tanítása szerint: az egyes "életkamrákban" (kedvelt kifejezése) egyensúlyra való törekvés figyelhető meg, valamennyi "nagyságkategóriában".

A "Schütterzone" - az az övezet, mely a két nagy összefüggő etnikai és kultúrkör közé szorult - sajátos egység a sokszínűségben. Ezen belül a Kárpát-medence még inkább elkülönülő alegység a maga közös kulturális-történeti hagyományaival, érzékelhetően hasonló mentalitásával. Jóllehet nem tagadható sem a keleti szláv, sem a nyugati germán hatás, a Kárpát-medence népei mégis világosan elkülönülő sajátos kultúrkört alkotnak, belső egyezésekkel és különbözőségekkel, centripetális és - fugális mozgásformákkal, a zsidó-keresztény kultúra egyfajta specifikus ötvözetével.

Tágabb hazánk, a Kárpát-medence geopolitikai ellentmondása, mely állandósítja a feszültségeket ebben a térségben: gazdaságföldrajzi értelemben a párját ritkító egység, míg nemzeti- politikai értelemben sokszínűség a jellemző. Centrifugális és - petális mozgásformák egymást sokszorosan ke-

resztesző erővonalakat indukálnak. Ezek interferálódása időnként bizonyos tendenciákat felerősít, másokat közömbösít, végső soron egyfajta labilis karaktert alakítva ki.

Teleki Pál is hangsúlyozta: a Dunatáj - s ehhez hozzátehetjük, az egész Köztes-Európa - a hasonlóság ellenére semmiféle szempontból sem egységes, inkább laza konglomerátum jellegű. Nem rendelkezik olyan "csoportképző ismérvvvel", melyre egyes részei felfűződhetnének. Talán jelképes: útjai, folyamai más-más irányba tartanak. Külpolitikai szempontból pedig ma és a közeli-távoli jövőben nem más, mint egyfajta "senki földje", ha úgy tetszik, ütköző zóna két nagyhatalom, Nyugat-Európa és Oroszország érdekszférái között. Senkit ne tévesszen meg például, hogy ma Oroszország gyengébb és/vagy az, hogy ma a Köztes-Európa és e nagyhatalom közé Beloruszia, Ukrajna és Moldova ékelődik. Ez csak csökkenti a térségben való jelenlét súlyát, de nem szünteti meg. Mint ahogyan az sem, hogy ma és még egy ideig Oroszország a maga belső bajaival kínlódik. Ez csak időleges, átmeneti állapot lehet, amivel hosszú távon nem számolhatunk.

Kelet-Közép-Európára a kisállamiság, a "Kleinstaaterei" a jellemző. Ennek két szembetűnő vonása a kisállamisággal együttjáró szükségképpen magas kormányzati-gazdasági "rezsi" és a több oldalról korlátozott szuverenitás, mely akkor is jelen van, ha közjogilag semmi sem csorbítja, forma és tartalom nem esik egybe.

Kis országi létünkéből kérlelhetetlenül adódik, hogy mind a gazdaság-, mind a nagypolitikában csak helyi értékünk van, a politikáról úgy kell, hogy gondolkozzunk: "ők" és nem úgy, hogy "mi". Ugyanakkor - amennyire lehet - nem szabad szükíteniünk mozgásterünket, de főként nem szabad sem szűkebb, sem tágabb környezetünkben gyanút keltenünk, különösen nem azt magunk ellen ingerelnünk. Ahogyan mondani szokás, arra kell törekednünk, hogy azt erősítsük, ami összeköt és nem azt, ami szétválaszt.

A magyar külpolitika⁴ alapja is az, hogy állami szuverenitásunk teljességét - jogi szempontból - a Varsói Szerződés széthullta után visszakaptuk. Katonai megszállás, nagyhatalmi nyomás mozgásterünket többé nem korlátozza, "csak" a kis országokat mindenkor korlátozó politikai és gazdasági tényezőkhöz kell alkalmazkodnunk.

Hangsúlyoznunk kell persze azt is, hogy a térségben a kontinuumnak nagy a szerepe. Nemcsak azért, mert sem a geopolitikai feltételrendszerben, sem a (termelési) kultúrában, a gazdasági fejlettségben nem következett be - nem is következhetett be - ugrásszerű, alapvető változás (diszkontinuum). Ami a gazdaság felől közelítve például azt jelenti, hogy a fő feladatok ma is - éppúgy, mint évekkel ezelőtt - a modernizálás és a termelési kultúra fejlesztésének előmozdítása körül sűrűsödnek.

Semmit sem változott az a tény sem, hogy továbbra is kis, közepesen fejlett gazdaságú ország maradtunk, és az leszünk a jövőben is. Ez viszont

4 Ami azonban egyáltalán nem jelentheti azt, hogy a mindenkori kormány külpolitikai vonalvezetését bárki saját választott tisztségviselői közül megkérdőjelezhesse. Ez hozzá tartozik a joggal elvárt kiszámíthatóság követelményéhez. A parlamentben, vagy azon kívül természetesen nem fojtható el a bíráló. A kormányváltás ismét más eset: ilyenkor nemcsak lehetséges, hanem gyakran be is következik külpolitikai irányváltás. Úgy tudom, a világ egyetlen országában sem "szokás", hogy kül- és/vagy biztonságpolitikai tekintetben "összszemzeti" konszenzus alakuljon ki. Minden pártnak más az értékrendje, programja, különösen, ha világnézeti alapokon állnak, mint az ma térségünkben "szokásos". A különbözőség potenciális része a kül- és biztonságpolitikai vélekedés, s aki pártot választ, ezeket is választja, akár tudatos a döntés, akár nem. Nincs tehát semmi meglepő abban, ha egymás után következő kormányok más külpolitikát folytatnak, más biztonságpolitikai koncepciót szándékoznak megvalósítani. Persze egy-egy ország geostratégiai jellemzői a kormányváltással nem változnak, ezért gyökeresen más politika aligha választható, de kisebb-nagyobb eltérések várhatók, sőt, természetesek.

azt jelenti, hogy specifikusan sebezhetőek vagyunk, fennmaradásunk feltétlen feltétele az alkalmazkodás: nemcsak gazdasági, de politikai vonatkozásokban is. Továbbra is számíthatunk sokkhatásokra, s arra, hogy a pár- és többes viadalokból gyakran vesztesen kerülünk ki, vagy legalább is aligha "ússzuk meg" sebek és veszteségek nélkül.

Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a "Köztes-Európa", az ún. "Schütterzone" részei vagyunk. Ez a zóna - mint ismeretes - a két nagy "ország" Oroszország és Nyugat-Európa (EK) közé szorult, jellemzője a nemzeti-kulturális sokszínűség. Ez a határok spiritualizálódásáig - ami a távoli jövőben válik csak valószínűségből "igazi" valósággá - sok egymásközi "hideg" és "meleg" konfliktus oka lehet. Az egymásrautaltság helyett még sokáig domináns maradhat a sérelmi (gravaminális) politika, a "mindenki harca mindenki ellen", "változó érdekeken alapuló laza szövetségekkel, melyek konfigurációja folyamatosan módosul a mindenkori érdekeknek, érdekműlésnek megfelelően. És arról sem feledkezhetünk meg, hogy ez a zóna, mely a Sarkkör közeléből az Adriáig húzódik, a két nagyhatalmi zóna közé ékelt vadászterület volt és marad, ahol - az eddigi tapasztalatok szerint - az "oszd meg és uralkodj" gyakorlata volt és lesz a "rendező elv", függetlenül akár a két térségbeni "nagyhatalom", akár a világpolitika mindenkori erőviszonyaitól.

Már Teleki Pál is világosan felismerte: a magyar fejlődés sorskérdése, hogy hogyan alakul viszonyunk szomszédainkhoz, a Köztes-Európa, a Schütterzone többi országához, a nagyhatalmak erőteréből sem tudván kilépni. Centripetális földrajzi adottságaink a Kárpát-medencében "perben-haragban" állnak a centrifugális történelmi folyamatokkal: Trianon után a magyarság az "anyaország" szívére szorítottatott". Ebből a helyzetből ellépni csak a szomszédaink felé történő nyitás révén lehet, bármennyire is nehéznek tűnik ez ma, mintha saját árnyékunkat kellene átlépnünk. Mégis, a mi utunk éppenúgy rajtunk keresztül visz Európa felé, mint ahogyan az övék rajtunk keresztül. A határok spiritualizálásához ennek felismerése és "közös dolgaink" kompromisszumkész rendezése lenne szükséges, reálpolitika mindenemű nosztalgia nélkül.

1.3. A nemzetiségi kérdés

A térség kevert nemzetiségi összetétele többféle tényező összejárásának révén jött össze: egyrészt már a népvándorlás kora után az "őslakosság" mozaikszerű képet mutatott, másrészt pedig, a mindenkori ellenség előli menekülés (etnikai tisztogatás) és a tudatos telepítés (munkaerőhiány!) is szerepet játszott. De nem elhanyagolható - ha az egyes országok etnikai összetételét nézzük - a nyertes és vesztes háborúk utáni politikai döntések eredményeképpen meghúzott határok szerepe sem.

Nem tagadható ugyanakkor, hogy e térségben - ütemkülönbségekkel bár, de - mindenütt teret nyert a jellegzetesen XIX. századi fogantatású romantikus nemzetkép a tiszta etnikumon alapuló nemzetállamról, ami sajátos ellentmondásban áll a térség földrajzi-etnikai adottságával, mozaikszerű, molekuláris "szemszerkezetével". Az egyes "zsákokban" az uralkodó etnikum akár közvetlen, vagy közvetett eszközökkel történő tisztogatás révén is etnikai egységre, tisztaságra törekedett a múltban, vagy törekszik még a jelenben is. E törekvéseket sajátos "származási- faji" mítosz támasztja alá, mely egyfelől "érték-különbségeket" tételez, másfelől az "ősfoglalás" okán előjogokat vindikál.

A nemzeti-etnikai kérdés, az ehhez kapcsolódó identitáskeresés irodalma könyvtárnyi. A problémakör ahogyan a gyakorlati vonatkozások valamennyi mozzanata, azonban a legellentmondóbb interpretálásban. A sérelmeket és viszont-sérelmeket is pertraktálták már a legkülönbözőbb értékrendből kiindulva, az egyes nemzetek szempontjából vett mazochista felfogásból éppen úgy, mint agresszív, sőt szadista éllel. Ezeknek még dióhéjban történő ismertetése is szétfeszítené e tanulmány kereteit.

Ami azonban - ha sommásan is - ide tartozik: aligha tagadható, hogy a szűkebb térségben, amiben élünk, a Kárpát-medencében, vagy a tágabb környező térségben, a Köztes-Európában a nemzeti kérdés problematikája még nem avult el, nem "csengett le". Vannak időszakok és helyzetek, mikor hatásának alacsonyabb az intenzitása és vannak, amikor a parázs lobbot vet.

Ahhoz, hogy a kérdéses térség(ek) jövőbeni sorsával szembenézzünk, nem kerülhető el és meg, hogy a nemzeti kérdés jövőbeni alakulását illetően valamiféle feltételezéssel ne éljünk. A centrifugális, vagy a centripetális erők

kerekednek-e felül, e valamennyi etnikum számára vitális fontosságú "sorskérdés" tekintetében.

A jövőt illetően abból kell kiindulni, hogy valamilyen *modus vivendi* e tekintetben ki kell, hogy alakuljon, nyilvánvalóan ésszerű kompromisszumok árán. A részleteket illetően még találgatásokba sem lehet bocsátkozni persze. Annyi azonban bizonyos, hogy e kérdés rendezetlensége hátráltathatja akár az egységesülő Európa kialakulását, akár a "második legrosszabb" megoldás, egyfajta regionális gazdasági-politikai alakulat kifejlődését. Fel-fellángoló konfliktusok közepette, kereskedelmi és "igazi" hideg- és "valódi" háborús légkörben nem lehet élni, gyarapodni, utolérni.

Tudatosan kell vállalni a térségre vonatkoztatva a Szent István-i intelmet: "Regnum unius linguae imbecile et debile", az egynyelvű ország gyenge és ingatag. Tudomásul kell venni, hogy ma a térségre a sokszínűség, kultúrák, etnikumok sokszoros keveredése a jellemző, akárhogyan is jött létre ez a status quo. Nem a múlton kell rágódní, nem a "mi lett volna, ha..." mond-
vacsinált kérdésfeltevésre kell fiktív válaszokat keresni, hanem tudomásul kell venni a történelmi realitásokat, s azokból kiindulni, annak megfelelő megoldások felé kell mozdulni.

Nem Európa többi országa, különösen nem más kontinensek lakói és vezetői a felelősek sorsunkért, hanem a térség lakói és vezetői elitje, a megoldást, a kiegyezést nekik áll érdekükben "kiszzenvedni". Mindenki más csak bábáskodhat - több vagy kevesebb jóindulattal - de a megoldást megszűlni, s azért az apaságot vállalni nekünk magunknak kell, egymással, egymásért.

Nem szabad persze a nemzeti kérdés legújabbkori, a 80-as évek vége óta jelentkező intenzifikálását "vadonatúj" jelenségnek tekinteni. Az ún. "fedőeffektus" kitöltésének lehettünk "csupán" tanúi, a térség "gleichschaltolásának" egyik fő eszköze a kommunista ideológia dominanciájának elfogadtatása volt, ez pedig osztályellentétekben gondolkodott, a "nemzetiséget" a polgári társadalom vélt meghaladásával elavult kategóriának tekintette. És tegyük hozzá: az, hogy vaskézzel zárták ki a nemzeti gondolatnak még a legszelídebb jelentkezését is, politikai- béketeremtő gesztus volt, de mint minden kierőszakolt megoldás, csak látszateredményekkel járhatott. Az "an-

cien régime" bukása a fedőt - képletesen - leemelte a fazékban fortyogó problémákról, indulatokról, melyek több atmoszférás nyomással törtek fel.

Csodálni való lett volna, ha a belső ellenzéknek az a része, mely a nemzeti gondolatot illegálisan is ápolta, s a széles értelemben vett etnikum(ok) azon része, mely magát specifikus (felsőbbrendű?) etnikumként éli és vallja meg, a "fedő felemelésével" nem válik a nemzeti gondolat protagonistájává, s nem is kis támogatottsággal. Az sem csodálható, hogy e velleitások egy része nem mentesült sovíniszta felhangoktól. A politikai érvényesüléshez "nélkülözhetetlen" ellenségképet más etnikumokban véli feltárni: a múlt, a jelen és a jövő minden keservét azok nyakába kívánja varrni. S a nemzeti lét, az etnikum vállalása azért válhat(ott) széles sodrású, jelentős politikai erővé, mert semmit sem kellett tenni ahhoz, hogy valaki ennek értékrendjét elszakítsa, meggyőződésévé váljon, elegendő volt oda születnie, s máris tagjává vált a közösségnek, érezhette az összetartozás melegét. Indulhatott a "múltat eltörölni", ha "azok" fittyet hánytak a nemzeti érzésre, rendszeresen semmibe vették a nemzeti büszkeséget, akkor az most elemi erővel érvényesíthetőnek és érvényesítendőnek tűnt.

Csakhogy, a dolog természeténél fogva, ami az egyik etnikum számára önmaga megvalósításának tűnik, az a másik számára nyílt, vagy burkolt elnyomás lehet. Ennek a nem látszólagos, hanem valóságos konfliktushelyzetnek feloldására szükségesek az erőfeszítések, az önmérséklet. Az út ide rögzös és kanyargós lesz, de végig kell rajta mennünk:

*"A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk,
és nem is kevés."*

(József Attila: A Dunánál.)

Modernizálás, utolérés félfeudális hagyományok továbbélésével képtelenség, ezt kell végre belátni.

Nem hallgatható el, hogy nehezíti a kibontakozást az is, hogy ritka kivétellel, mint amilyen a lengyel-magyar barátság, történelmi hagyományok

nem erősítik az összetartozás érzését, sőt, a múltban elszenvedett valós és vélt sérelmek, gravamenek emléke inkább taszít, mint vonz. Gazdasági szükségyszerűség sem terel ebbe az irányba, a KGST-tagság via Moszkva, a Szovjetunió bolygó-vazallusaként, annak gazdasága szolgálatában formálta ki a gazdasági kapcsolatokat. Az egymásközi kapcsolatok - ismét csak tisztelet a kivételnek - csökkentek maradtak.⁵

Úgy gondolom, hogy a határainkon túli, a környező országokban élő magyar nemzetiségű kisebbség védelméről a jövőben sem mondhatunk le. Ameddig azonban térségünkben és környezetünkben nemzeti államok vannak - sok esetben még csak annak kialakításán, vagy megszilárdításán fáradoznak - a védelemnek tartózkodnia kell mindenfajta agresszív lépéstől, hiszen az azokra adott válaszlépések mindenképpen az ott élő magyarság hátán csattannának. Agresszióra agresszió lehetne csak a felelet, s ezt semmiképpen sem szabadna kiprovokálnunk. Katonai erő nincs és nem is lesz törekvéseink alátámasztására és nem vállalhatjuk a békebontó hálátlan szerepét se.⁶

Maradnak tehát a diplomáciai erőfeszítések. Kérdés azonban, hogy a magyar kisebbség jogainak elismertetéséért illetőleg (kulturális) autonómiájának tiszteletben tartásáért mit is kínálhatnánk cserébe: a diplomácia örök formulája a quid pro quo, a valamit valamiért. Úgy gondolom, a térség nyugalma a tét, s ez közös érdek.

A határok mindenfajta megváltoztatásáról való lemondásért cserébe ezt tudjuk kínálni, s úgy gondolom, ez sem kevés. A magyar külpolitikának erre az elvre kell épülnie a jövőben (is). Ami nem jelenti azt, hogy minden jogsértést nem lenne jogunk és kötelességünk a világ elé tárni. Másrészt pedig továbbra is egyfajta közösen elismert kisebbségi bánásmód-kódex el-

5 Itt jegyezhető meg, hogy ugyanez - ti. a más piacba tagozódás, integrálódás kényszere - az egyik, ha nem fő oka mai gazdasági bajainknak. Gazdaságunk, mely a korábbi viszonylatrendszerben, egy más piac kihívásának engedelmességgel tűrhetően hatékony volt, most egy más viszonylatrendszer és piaci kihívás "szenvedő" alanya, s az átmenet - különösen a szükséges tőke híján - bizony keserves és elhúzódó.

6 A sovinizmusnak - legalábbis a jelszavak skandálása szintjén - nem feltétele az erős hadsereg.

ismertetésére és megtartására törekedni. Harmadrészt azonban, erőfeszítéseinket a határok spiritualizálására, az összeurópai integrációra irányítva kell tovább fokozni, az idő nekünk dolgozik. Szabadjon erre egy példát hozni: mintegy másfélszáz évvel (1830-ban) ezelőtt rázta le Belgium az akkori nagyhatalmak által reá kényszerített uniót Németalfölddel. Véres háború volt, a maga idejében talán a legvéresebb. S ma, a gyűlölködés elmúltával ki vitatná a két ország háborítatlan barátságát, végül is győzött az államrezon, a felismert közös érdek.

Utoljára, de nem utolsó sorban arra sem árt emlékezni és emlékeztetni, hogy az egész köztes-európai térségben a határok ma (is) politikai határok, amelyeket a két világháború nyerteseinek érdekeit képviselve vontak meg, a vesztesek kárára, aktuálpolitikai szempontokat érvényesítve. Az újrarájzolás indulatokat szabadítana fel, elkerülhetetlenül újabb sérelmekhez vezetne. Ez újabb érv a spiritualizálás mellett, hiszen az etnikumok egy része nem összefüggő területen él.

Európa keleti felére, az ún. "törmelékzónára" ("Schütterzone") ma még köztudottan az jellemző, hogy az ottani "nemzetállamok" nem biztosítják kisebbségeiknek a kollektív nemzetiségi jogokat, sokszor még az egyéni jogokat is csak formálisan, s ez állandósuló konfliktusforrást jelent, aminek semlegesítésén csak most, a jugoszláv események hatása alatt kezdtek gondolkodni Európa meghatározó, az EK keretébe tartozó országai. Annyi már nyilvánvaló, hogy egységes megoldás kell, az "oszd meg és uralkodj" csak mélyíti a konfliktusokat, elgennyeszti a kapott (és adott) sebeket.

Nem állítanám, hogy a külpolitika elméletében nincs elgondolás arról, hogyan lehetne rendezni térségünk konfliktusait. Azonban a határok spiritualizálásának nyilvánvalóan nem értek még meg a feltételei, még a "művelt Nyugaton" is vannak kívánnivalók. A nemzeti-nemzetiségi elv következetes érvényesítése a határok újrarájzolását tenné szükségessé, amire ez időszerint a legcsekélyebb hajlandóság sem mutatkozik. Ennek - a többi között - legalább két oka van: egyfelől a folyamat nem mentes a konfliktusok e fajtájától. (Csak példaképpen: írek, baszkok, elcsatolt német területek.) Leginkább térségünkben fenyeget a dominóeffektus, ahol nemzeti-nemzetiségi határok a mozaikszerű elhelyezkedés miatt összefüggően ki sem alakíthatók: itt vagy

lakosságcsere szükségeltetne, vagy a kisebbségi kollektívák jogainak, autonómiájának toleráns elismerése, s ezidőszerint mindkettő illuzórikusnak tűnik.

"Wait and see" az idő sok mindent megold majd, vagy ugyanez a németben, "Kommt Zeit, kommt Rat", vagyis nem beavatkozni, csak ha az már a saját biztonság szempontjából is elkerülhetetlen, ez a Nyugat álláspontja ma. (A rendcsinálás ráadásul nagy anyagi- és emberveszteséggel járhat.)

Egy további példa talán megvalósítja a nagyhatalmak álláspontjának morálját: ha a volt Jugoszláviában ragaszkodnak új, nemzetiségi határok megvonásához, illetőleg a nemzetiségi jogok, autonómia megadásához és garntálásához, milyen jogcímen lenne ez megtagadható a térség többi nemzetiségétől, közöttük a magyaroktól is. És túrnék-e ezt a szükséges toleranciával a mai "államalkotó" nemzetiségek, nem válna-e zűrzavar és vérözön, "siralom" völgyévé a térség? Bármilyen fájdalmas is, a "kis lépések" most követett politikájának létét, jogosultságát, ésszerűségét nehéz kétségbe vonni, ez legalább is plauzibilis alternatíva a többi számbajöhető mellett. Meg kell érnie annak a felismerésnek, hogy a nemzeti érdek nem más, mint a határok spiritualizálása, amit siettetni lehet, kierőszakolni nem.

A kisebbség sorsáért érzett aggodalom, be kell látnunk, egyfajta bármikor és bárhol "élesíthető gyúelegy", hatástalanítani kell. A veszély "csupán" az, hogy a mi dezintegrálódott régióink kihúzza-e addig, felismeri-e végre a spiritualizálódás-integrálódás útjának szükségszerűségét, vagy előbb egyfajta kataklizmának kell-e bekövetkeznie ahhoz, hogy belássa, nincs előtte más reális alternatíva, mint a "szocializáció" egy egységes, toleráns európai értékrendhez.

Végül is, ha a térségben nincsenek karakterisztikus etnikai határok, mozaikszerű az elhelyezkedés, az etnikai tisztogatás törvényen kívüli módszer, akkor a határok spiritualizálása felé lehet csak lépni. A mai patthelyzetből másképpen bármikor kifakadó gennyes góc alakulhat ki.

2. Külpolitikai előrettekintés

2.1. Globalizáció a nemzetközi politikában

Az a szféra, ahol a politika és a gazdaság egymásrahatása szembeötlő a külgazdaság és a külpolitika kapcsolata. Abban a tekintetben például, hogy egy ország kivel kereskedik, a külpolitikai irányultság mindig meghatározó tényező. A kapcsolatok erősítésének velleitása egyaránt kiindulhat a gazdaság és a politika felől is, a lényeges mindig a párhuzamos fejlődés. Újságolvasó ember számára ez annyira evidens, hogy kár több szót erre vesztegetni, elegendő a napi hírekben tallózni ahhoz, hogy a külkapcsolatok és a külpolitika viszonylatában a geopolitikai adottságok meghatározó szerepét felismerjük.

Hét olyan esemény zajlott le a közelmúltban, melyet több-kevesebb joggal "világtörténelminek" nevezhetünk.

- Európa nyugati, északi és déli felének előrehaladó integrációja,
- a keleti fél dezintegrációja, s a vele együtt végbemenő emancipáció,
- a "második polgári forradalom" a Szovjetunióban és a FÁK kialakulása,
- multilaterális biztonságpolitikai intézményrendszer kialakulásának kezdete,
- a német újraegyesítés,
- a három pólusú világ kiformalódásának kezdete,
- Európa politikai-gazdasági egysége irányába tett első lépések.

Az a tény pedig, hogy a volt Szovjetunió elveszítette a hidegháborút, legalább is hármassal járt:

- a katonai kiadások következtében növekedhet a más célokra fordítható jövedelem, a katonai-ipari komplexum szükségképpen a háttérbe szorul, ami átrendeződési folyamatok kiváltója,

- a hegemonia-törekvések között megerősödik a gazdasági hatalom megragadására irányuló szándék, a katonai-politikai viszont veszít jelentőségéből,
- a világ három pólusúvá válása felgyorsul: az USA (Észak- Amerika) az egyesült (egyesülő?) Európa és Japán (Kelet-Ázsia) előretör és rivalizál.

Ez utóbbira globális szinten jelentkező tripoláris rivalizálás lesz leginkább a jellemző az elkövetkező emberöltőre: változó konfigurációkban, változó értékek szerint, változó érdekek megvalósítására törekedve, változó sikerrel. Ebben az instabil globális keretben bontakoznak majd szét azok a folyamatok, mozgásformák, amelyek közvetve, vagy közvetlenül hatnak Magyarországra.

A versengő három pólus között Európa nem esélytelen semmiféle szempontból sem, ha sikerül Kelet-Közép-Európát integrálnia. Ezzel egy ideig gátolhatja azt is, hogy az előbb-utóbb magához térő Oroszországgal együtt a háromszög négyszöggé alakuljon. (Hosszabb távon ez persze elkerülhetetlennek látszik.)

A globális folyamatok azonban bizonyosan nem vezetnek ahhoz, hogy az egyes "pólusok" monolitikus viselkedést tanúsítsanak. Nyilván lesz helye a "hagyományos", váltakozó partnerekkel "táncoló" egyensúlypolitikának is, a pólusok körül formálódó táboron, "holdudvaron" belül, ahogyan az érdekek és értékek érvényesítése megköveteli.

Tudomásul kell venni azonban, hogy a mai interdependens világban ("one world") mindenki sebezhető: nem lehet ki-vagy félrevonulni, a tökéletes autonómia és/vagy autarchia nem lehet egyéb látszatsznál. Sokféle erővonal metszi egymást - s mindenki bírja az igazságnak legalább egy szeletkéjét - s ezek között kell kiegyezést keresni, hogy "jól érezhessük magunkat" már e Földön.

Térségünk viszonyainak átrendeződése is megkezdődött. Úgy tűnik meghatározott forgatókönyv szerint: először a hajdani "győzteseknél" borulnak a korábbi viszonyok, a védekező reflex ott elcsökevényesedett.

Erősödik azonban a gyanú: a világ országait - köztük a fejlett tőkés országokat általában és az EK országait különösen - váratlanul érte a kelet-európai szovjet uralom összeomlása. Nem rendelkeztek előre tulajdonképpen semmiféle használható, kidolgozott koncepción nyugvó tervvel abban a tekintetben, hogy mi történjék "azután". Kelet-Közép-Európában innen az "elcsábítva" érzete, nem alaptalanul.

Valószínűleg nem ismerték fel a változások dimenzióit, sem politikai, sem gazdasági, de még ideológiai tekintetben sem. Ez a felkészületlenség vezetett a térség mind jobban erősödő horizontális és vertikális spontán dezintegrációjához, ami - úgy látszik - még nem érte el teljes "érettségét", akár kül- vagy belpolitikai vonatkozásból nézzük, akár a gazdasági kapcsolatok oldaláról. Mostanában kezdenek születni - több, mint három évvel a "Werde" után - az első használható tervek a térség problémáinak rendezésére, sok anomáliának lehetett volna elejét venni, ha ez hamarabb megtörténik. Például a jugoszláv válság bizonyosan nem öltött volna ilyen méreteket, vagy a gazdasági recesszió a térségben nem mélyült volna el ennyire.

Jól mutatja az összehangolatlanságot, hogy nem érzékelhető semmiféle egységes "keleti politika", valamennyi ország és nemzetközi szervezet a "maga feje után" intézi a dolgokat, ad, vagy visszavon preferenciákat. Így azután azoknak sincs teljesen igaza, akik azt állítják, hogy egyfajta "oszd meg és uralkodj" elve, vagy gyakorlata jut érvényre, hiszen ez összehangolt fellépést tételezne, ami távolról sem jött (még) létre. Inkább azt mondhatnánk, hogy az erővonalak egymást metszik.

A felelősség a zűrzavarért persze nem egyedül a "másik" felet terheli. A kis ("klein aber mein") elitek (1985 óta folyik a generációváltás a térségben) is a dezintegráció felé viszik a térséget, részben érzelmi, indulati okokból, részben egzisztenciális féltékenységből. Összefogás, koordináció nélküli egyéni akciók uralkodtak el, szervezettség, intézményi kiépítettség, összehangolt érdekvédelem helyett mindenki a maga módján akar érvényre jutni, a többiek rovására. Mint annak idején a Vadnyugaton, a "magányos farkasok", a "lone ranger"-ek korában (Vadkelet?).

A fejlett országokat a közelmúltig a jóléti állam fő attribútumai jellemezték: töretlenül emelkedő életszínvonal, javuló környezetvédelem, növekvő

vő biztonságérzet, általában az élet minőségének érzékelhető jobbulása. Aligha csodálható, hogy amint világossá vált az, hogy az 1989 utáni változások nemcsak egy sor örvendetes jelenség hordozói (demokrácia kiterjedése, katonai fenyegetettség elmúlása stb.), hanem új "húsbavágó" problémákat is felvetnek, a fejlett országok "elkedvetlenedtek", valahogy úgy, mint a magyar nemesek a pozsonyi országgyűlésen annak idején, mikor "életüket és vérüket" ugyan felajánlották a királynő megsegítésére, rögtön hozzátették azonban, "de zabot pedig nem adunk".

Ráadásul az eddig a Szovjetunió által "rövid pórázon" tartott országok és tagköztársaságok körében fellángolt véres eseményekhez vezető eddig elfojtott gyűlölködés jobban látszik veszélyeztetni az elért eredményeket és/vagy nyugalmat, mint a vasfüggöny felvonása előtt helyzet.⁷ Elrettentő erőt tudva maga mögött, ugyan kit is érdekelt, hogy mi is történik a vasfüggöny mögött? Némi könnyőreltettséggel a lelkiismeretet meg lehetett nyugtatni, még ha az ár- és bérdiszparitásokat minden további nélkül ki is használták.

Továbbá, a hidegháború befejeződése után sem könnyen - mondhatni inkább keservesen - nyílik lehetőség az ún. békejáradék realizálására. Ennek oka valószínűleg az, hogy a "hidegháborús" gazdálkodásról a békegazdálkodásra való áttérés nem kisebb megrázkódtatással jár, mintha "meleg" világháború fejeződött volna be. A termelési potenciál átállítása, új piacok feltárása mindenképpen időigényes folyamat. S ráadásul a mai nemzetközi helyzet sem tiszta még, nem lehet egyértelműen tudni, ki hol áll, mikor fognak a harcok, a polgárháborús feszültség az akut módon felfakadt gócbokban lelohadni.

A nyugat-európai, de a világ más részeiről származó tőke számára is elsőrendű követelmény azonban a gazdasági és politikai stabilitás. Ezért kényszerülnek kezdeményezni, hogy valamiféle módus vivendi jöjjön létre Kelet-Európában, hiszen nyilvánvaló, hogy a dezintegráció csak erőszakkal

7 Ma még az sem mérhető fel hitelesen, hogy a vasfüggöny felhúzása után létezhet-e olyan erő, mely a szegényebb vidékekről a gazdagabbak felé való áramlásnak határt szabhat.

állítható meg. Ha ez nem sikerülne, a térségében hol itt, hol ott lángolnának fel konfliktusok a korábbi sérelmek, a rájuk erőltetett szerencsétlen határok és más békeszerződésbeli előírások revíziójára. Ugyanakkor ésszerű, átfogó rendezési terv még nem ismert, sőt a határok spiritualizálásának forгатókönyve és/vagy menetrendje sem. Így viszont a parázs tovább izzik a hamu alatt, s elegendő lehet egy fuvallatt ahhoz, hogy lángra lobbanjon, a térség részleges stabilitása inkább illuzórikus, mintsem valóságos.

Úgy tűnik, számos ok játszik közre abban, hogy Európa már integrálódó része nehezen szánja rá magát a keleti rész befogadására, külső kényszerítő körülmények nélkül.

A közösségek összetartó ereje sohasem csak a gazdasági előny. Ha ehhez nem társul politikai-katonai érdek is, az integrálódás csak korlátolt lehet, szükségképpen csak valamiféle laza együttes formálódik ki. A *primum movens* akármi lehet, de több összefüggő tényező nélkül csak csökkent maradhat bármiféle államközösség.

Talán nem felesleges ezért e fejtegetések végén felvetnünk, hogy valóban az egyetlen reális alternatíva-e az EK tagság? A Köztes- Európa egyfajta konföderációja nem kínál-e azonos értékű, vagy éppen jobb megoldást?

Nem tartok attól, hogy Köztes-Európa országai ne találják meg a megbékélés-megoldás útját abban az esetben, ha világossá válna, hogy számunkra csak Édentől Keletre van hely a Nap alatt. Keserves, "második legjobb" (vagy legrosszabb) döntés lenne, de még mindig jobb, mint egyedül próbálkozni. A döntés persze az EK kezében van, de e "második szándékú támadásról" semmiképpen sem tehetünk le.

Talán nem csodálható ezért, hogy mind gyakrabban merül fel a "másodiklegrosszabb" megoldás lehetősége: az érintett kelet- közép-európai országok politikai-gazdasági kapcsolatainak szorosabbra fűzése valamilyen formában. Konföderációról, vagy annál szorosabb kapcsolatrendszerrel ugyan (egyenlőre) beszélni sem érdemes, de egyfajta összetartás elképzelhető. Ezt szerződések rendszere fűzhetné az EK-hoz, valószínűleg ez az a megoldás, mikor a kecske is jóllakik, s a káposzta is megmarad. Természetesen mindez a FÁK "beltagsága" nélkül, hiszen az gyakorlatilag a status quo ante

visszaállítását jelentné, e vonatkozásban is szerződések rendszere jelenthet megoldást.

Több szót erre az elképzelésre ma pazarolni nem érdemes, még embrionális stádiumban van, kósza ötlet - de a lehetőséget nem érdemes eleve elvetni. Ha lesz is belőle valaha valami, addig még sok egymásközi konfliktusra kell modus vivendi-t találni.

A kérdéses alternatíva Kelet-Közép-Európa számára jelszószerűen a következőképpen lenne összefoglalható: integráció helyett kooperáció az EK-val, valamint Európa kívül maradt keleti felével. Természetesen helyeselve továbbra is a Genschert-i együttműködési gondolat érvényesítését: mitarbeiten, mithelfen und mitgestalten, laza kapcsolatrendszerben.

2.2. EK-problémák

A csatlakozás problémái - Nyugatról nézve - a következőkben foglalhatók össze:

A "quid pro quo", valamit valamiért kérdése sem az EK jelenlegi, sem potenciális új tagjai részére nem egyértelmű. Úgy is mondhatnánk, hogy mindenütt vannak olyan vonatkozások, melyek számára az esetleges csatlakozás előnyösnek bizonyulna, és vannak olyan viszonylatok, melyek számára ugyanez hátrányos lenne. (Nem más a helyzet egyes társadalmi rétegek tekintetében sem.) Természetesen e helyzetet a különböző lobbyk kihasználni igyekeznek, a pro és kontra érvelésnek azonban többnyire nagyobb a füstje, mint a lángja.

A biztonságpolitika felől közelítve: Az a készlet, ami a hidegháborús időszakban fennállott, - még az ún. détente- korszakban is - ma Nyugat-Európa számára nem jelent igazán vonzerőt, kohézió tényezőt, az ellenségkép elhalványult. Ha Oroszország, vagy akár a FÁK egésze jelent is potenciális fenyegetést - bár jóval gyengébbet, mint korábban - nem elegendő-e Kelet-Közép-Európát csak egyfajta "cordon sanitaire"- nek tekinteni, s csak annyira támogatni, hogy maga ne jelentsen fenyegetést és esetleg képes legyen felfogni - Nyugat-Európa oldalán állva - legalább az első keleti csapást, ha eljön az ideje. E szerepkör természetesen egészen más státust és/vagy kezelést-támogatást igényel, mint a közösségen belüli tagság.

És vajon nincs-e igazam, ha a mai bizonytalankodást látva arra gondolok, hogy sorsunk még nem dőlt el, nem bizonyos még, hogy méltatnak a (teljesjogú) tagságra, vagy megmaradunk-e az "egészségügyi övezet" "erős bástyájának", mint voltunk 150 évig a török ellen, s később az "orosz medve" távoltageására. Azon a bizonyos határon innen, vagy túl kerülünk-e? (És mi lesz az e határral esetleg újjólag elcsatolt magyar véreink sorsa?)

Világos dolog az is, hogy az EK kiterjedésével a kohéziós erő még inkább csökkenni fog. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy még a közös nyelv és kultúra sem elégséges a zökkenőmentes együttműködéshez, s a közös történelem éppenúgy oldhat, mint köthet. Kérdés, hogy elegendően erős lesz-e "casus foederis", közösségalkotó kohéziós erő? Nagy valószínűséggel elsősorban a gazdasági érdekek jöhetnek számításba, hiszen az nyilvánvaló, hogy az észak-amerikai és kelet-ázsiai blokkal szemben csak egy kiterjedt európai csoportosulás állhat helyt a világpiacon. Azonban hol az optimális nagyság/határ, melyen túl az újabb tagok már nem erősítik, hanem - koloncként - gyengítik a közösséget? Hiszen, ha "azok" felsegélyezésére, a nivellálásra nem kell jövedelmeket a kemény mag modernizálása elől elvonni, nem megy-e többre a közösség?

Kelet-Közép-Európa csatlakozásától való viszolygás, - mely félreérthetetlenül megmutatkozik, - gazdasági oldalról tehát arra vezethető vissza, hogy a közösség kibővülése további, nem jelentéktelen újraelosztást kényszerítene ki a "gazdag" és a "szegény" országok között, anélkül, hogy e hátrány mellett belátható ideig bármiféle előny várható lenne. Sőt, a befogadottak sok területen versenytársként is fellépnének: "kell-e okvetlenül kigyót melengetnünk keblünkön?"

Még egy visszatartó-halasztó motívum: a tőke, munkaerő stb. szabad áramlásának hosszútávú kedvező hatásával szemben, rövid távon a "gazdasági emigránsok" rohama várható a fejlettebb (EK) országok felé, valóságos népvándorlás-jelleggel. Ez már eddig is nem csekély belpolitikai feszültséget okozott, mobilizálta a szélsőjobb oldalt. Ráadásul a recesszió elmúltáig jó hivatkozási alapot nyújt a munkanélküliek "érdekvédelmére" a bevándorlókkal szemben, holott egészen más a munkaterületük, a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt pozíciójuk. És tegyük hozzá, a kérdés megoldását

nehezíti, hogy a munkaadók nem szívesen mondanak le az olcsó bérű segédmunkásokról. (De az is igaz, hogy a potenciális bevándorlók nem annyira munkára, mint inkább segélyre vágnak-várnak.)

De azt is jól kell látnunk, hogy a potenciális csatlakozás érdekében az érintett kelet-közép-európai országoknak is vannak eddig még át nem gondolt tennivalói. Joggal kifogásolják ugyanis az EK tagországokban - mind a munkaadók, mind a munkavállalók - az azonos munkáért járó bér alacsony-ságát (a bérdiszparitás) vagy a tartósan a vásárlóerőparitás alá nyomott árfolyamokat. Mindkettőben a verseny tisztaságát megkérdőjelező mozgás-formát vélnek felfedezni, nem is indokolatlanul. Bár tegyük hozzá, hogy mindazok az üzleti körök, melyek az EK-ban ezekből extraprofitot "kaszálnak" nem annyira ellenzik e mozzanatokot.

Az is méltánylandó kifogásnak tűnik, hogy a kelet-közép-európai országokban lényegesen kevesebbet fordítanak a környezet védelmére éppenúgy, mint munkavédelemre, ami végső soron ugyancsak csökkenti az önköltséget. És akkor még nem is szóltam arról a sokfajta "umbuldáról", melyek a kereskedelmi tisztességet hivatottak megkerülni vagy a nyílt és burkolt szubvenciók egész soráról, melyekkel Kelet-Közép-Európa "kilóg a nyugat-európai sorból". Csekély vigasz, ha hazánk ezekkel más országoknál kevésbé vádolható, hiszen nehéz észre nem vennünk, hogy a Nyugat számára Kelet-(Közép-)Európa nem különül el országonként, él még a régi beidegződés a monolitikus tömbről. Óhatatlanul újra meg újra eszembe jut a hírhedt metternichi mondás: "a Balkán a bécsi Landstrasse végénél kezdődik..."

Rövid- és hosszútávú gazdasági érdekek ütköznek, térben is, sorrendiségben is. A csatlakozni kívánók preferenciákat követelve kívánják lerövidíteni és minél kevésbé fájdalmassá tenni a számukra a legkedvezőbb alternatívát jelentő folyamatot. A befogadók még éppen ellenkezőleg, a feltörekvő - szerintünk gátlástalan és tisztességtelen - konkurrencia ellen védekezve ugyanezt húzni-halasztani igyekeznek, miközben minél inkább profitra szeretnék váltani jelenlegi erőfőlényüket. Az sem utolsó szempont, hogy konzerválva a túlhaladott technikát, egy ideig még olcsó munkabért fizetve megsápolják a kelet-közép-európai gazdaságokat, ami persze a helyi komparádor törekvésnek sincs ellenére. A kimenetel persze legalábbis ambivalens,

egybekovácsolhatja a hajdani "kenyerespajtásokat", melyek együttes erővel jobb alkupozícióba kerülhetnek.

Az utóbbi idők húsembargója és más jól ismert tünetek határozottan arra utalnak, hogy az EK részéről gyengül az érdeklődés a kelet-közép-európai országok gazdasági integrálására is, legfeljebb néhány vonatkozásban kedvező üzleti vadászterületnek tekintik a térséget, semmi többnek. Mindez azoknak a gyanúját látszik erősíteni, akik azon a nézeten vannak, hogy valójában a fenyegetettség, a Szovjetunió atomhatalmi szerepe, a Varsói Szerződés léte volt az igazi casus foederis, a szövetségkeresés oka. A veszély elmúltával viszont azok a nézetek látszanak az EK-ban felülkerekedni, melyek a kelet-közép-európai országok gazdasági integrálását, - hiszen most már másról nem igen eshet szó - nem előnynek, hanem tehertételnek vélik. Zsebbe kellene nyúlni ahhoz, hogy a partnerség kívánatos szintjét a kérdéses országok elérjék, de mi haszon származna ebből? A realizált profit így is repatriálható, az egyéb társadalmi és politikai anomáliákkal, a lakosság fokozatos elszegényedésével pedig csak akkor lesz érdemes törődni, ha az már olyan bonyodalmak előidézésével fenyegetne, melyek hatósági-rendőri eszközökkel többé ki nem védhetőek. Ez azonban - úgy tűnik - szerencsére még odébb van.

Valószínűleg ez az oka annak, hogy a kérdés gyakorlatilag lekerült a napirendről: a régi koncepció már túlhaladott, új megfogalmazására pedig aligha mutatkozik készlet. Az pedig, hogy a kelet-közép-európai országok nap-nap után újabb hűség- és kívánságnyilatkozatokat tesznek, nemcsak a további hitegetés alapja, hanem alap újabb- és újabb engedmények kicsikarására is.

Összefoglalva:

Bizonyos figyelmeztető jelenségek mellett nem mehetünk el behúnyt szemmel. Úgy tűnik - s hogy ez meddig tart nem tudhatni, - hogy a bipolaritás megszűntével, a Szovjetunió hidegháborús vereségével és széthullásával, a Varsói Szerződés felszámolásával jelentősen csökkent a készlet Kelet-Európa befogadására az EK "sáncai mögé". Jól jelzik ezt a különböző - valódi és ürügyeken alapuló - kifogások a szabad(abb) kereskedelem szétbontkozásának hátráltatására, a packázás sokféle lehetőségének bemutatásával.

Valószínű, hogy újra kell gondolni az EK tagországainak az előnyöket és a hátrányokat, amelyek a kelet-közép-európai országok csatlakozásával járnak.

Az EK csatlakozás alkotmányjogi problémákat is felvet és nemcsak a mi oldalunkról. Ez utóbbit sommásan a következőkben lehetne összefoglalni: az EK-hoz való csatlakozásunk - ma még nem ismert mértékben - szuverenitásunk egy részéről való (önkéntes) lemondással jár, s ennek a jogkövetkezményeit végig kell (majd) vezetnünk az Alkotmányon és más köz- és magánjogi előírásokon, törvényeken.

Fogósabb azonban a kérdés az EK oldaláról. Az ugyanis már első tekintetre nyilvánvaló, hogy az ezidáig, ott kialakult döntéshozatali mechanizmus és az ahhoz tartozó végrehajtó, adminisztratív apparátus a többszörös kibővülés után változatlanul nem tartható. Ahogyan azt tanultuk: "a mennyiségi változások immár minőségiekbe csaptak át".

Arra ugyan itt és most nem vállalkozhatom, hogy e problémakör minden ágát-bogát akár csak érintsem is, azonban néhány utalást elkerülhetetlennek tartok anélkül, hogy a problémák megoldására feljogosítva érezném magamat javaslatokat tenni. Néhány jelzés tehát:

- Valószínűleg a konszenzusos döntéshozatal rendszere a tagországok ilyen nagy száma mellett aligha lesz tartható, hiszen konszenzus az érdekek szembenállása következtében csak kivétel lehet, nem szabály. Nyilvánvalóan ilyen széles körben már potenciálisan mind több vonatkozásban szükséges valamiféle többségi - minősített többségű - döntéshozatalra áttérni, olyan módon, hogy a kis országok is megtalálhassák vitális érdekeik védelmének valamely módját.

Szigorúan meg kell tartani a fokozatosság elvét a szuverenitás elemei szupranacionális szerveknek történő átadásánál, ahol még nem érett erre a közvélemény, ott inkább lassítani kell, a dolgok erőszakolása hosszú időre visszavetheti a folyamatot.

Ki kell dolgozni egyfajta iránymutató normarendszert a tagországok határon belüli és kívüli "viselkedéskultúrájára" és egyfajta szankcionáló szervezetet kellene létrehozni azok megsértése esetére.

A közösség nagysága valamiféle regionális szervezetrendszer kialakítása irányába húz. Ennek ésszerű jogositványait és illeszkedését egymáshoz, valamint a közösség egészéhez ki kell előbb-utóbb alakítani, a hierarchikus struktúrát enyhíteni lehetne egyfajta kooperatív irányultságú rendszerrel.

Itt kell megjegyezni, hogy a hatalom újraelosztására máris felmerült egy olyan gondolat, mely az egyes országok és az EK központ közé valamiféle regionális intézményrendszert kíván ültetni. E gondolat magja életképesnek látszik, de - tudomásom szerint - még gyakorlatilag meg sem indult az ötlet koncepcióvá formálása, még kevésbé a részletek kidolgozása. (Pedig köztudott, hogy az ördög mindig a részletekben lakozik.) Kiszivárogtatott értesülések szerint valami olyasféle "munkamegosztás" kerül majd javaslat formájában az asztalra, mely ötvözi egyfelől az ún. skandináviai Északi Tanács, másfelől a német tartományok jogállását, a helyi hatóságok, illetőleg a központi hatalom közé ékelve.

Meg kell vonni a közösség potenciális határait: elképzelhetetlen, hogy egy európai szervezet határai a Csendes óceánig húzódhassanak. Másrészt: Oroszország önmagában is elég nagy ahhoz, hogy learathassa az economy of scale hozadékát, hát még, ha a FÁK egészét nézzük. De egy ilyen nagy ország - sőt birodalom - részvétele az EK-ban végképpen felborítaná a belső egyensúlyt, amit már az egységessé vált Németország is veszélyeztetet.

A külső "határoknak" persze szintén virtuálisoknak, spiritualizáltaknak kell lenniük, nem képezhetnek egyfajta új vasfüggönyt. Ezt két- és sokoldalú egyezmények sokaságával lehetne elérni.

Végül tisztázni kell a (megnagyobbodott) EK politikai és gazdasági viszonyát az USA-hoz és Japánhoz, a "hárompólusú világ" másik két nagyhatalmához. Kinek lenne jó például egyfajta kereskedelmi háború, hogy másfajta konfliktusokra ne is gondoljak.

Vannak, akik magát a maastrichti irányzatot is megkérdőjelezzik a "bolsevista veszély" elmúltával. Megítélésem szerint ez túlzott (pésszimizmus), a folyamat - velünk vagy nélkülünk - előre fog haladni, bár valószínűleg a korábban elképzelnél lassúbb tempóban.

Az ok: Maastricht egyfajta felismert szükségszerűséget képvisel, ha Európa nem akar elmaradni Japán (Kelet-Ázsia) és az USA (Észak-Amerika) mögött, akkor a "nagytertség" kialakítását önmagának gátolnia nem szabad, nem ésszerű. Ez pedig a szuverenitás egyes elemeinek fokozatos átadását jelenti a régió formálódó "kormányzata, illetőleg parlamentje" részére. Ami persze nem jelentheti a sokszínűség - az európai térség egyik fő jellemzője és jelentős előnyök hordozója - feladását. A nemzetállamok még sokáig őrizni fogják entitásuk egyes mozgásformáit, már De Gaulle is a "hazák Európájának" képét melengette.

A maastrichti megállapodások körüli nézeteltérések a szupranacionális struktúrák milyensége és hatásköre körül sűrűsödnek. Az köztudott, hogy minden integráció a szuverenitás teljességéről való lemondás valamilyen fokával jár, más, gazdasági, politikai vagy biztonsági előnyök fejében. Annak ellenére, hogy nyilvánvaló az, hogy az előnyök-hátrányok egyenlegének végső soron kedvezőnek kell lennie a résztvevők szempontjából, hiszen ez a "casus foederis", a csatlakozás alapvető oka, a döntési centrumok távolra kerülése, - különösen vitálisnak vélt kérdésekben - ma még az emberek többségét aggasztja. A sokszoros közvetlenség, az átlátszóság hiánya sokakban aggályossá teszi - és nemcsak a "közemberekben" - a politikai únió irányában való fejlődést. Nem kevesek számára egyszerűen "kemény beszéd" ma és a közeli jövőben még a nemzetállami keretből való kiszakadás. Mások úgy vélik, az EK politikai integrációja az "ellenség" kiesésével egyszerűen értelmet veszítette. Egyedül a gazdasági mozgásformák élhetik túl töretlenül az integráció szétbontakozó politikai válságát, hiszen ezek haszna szinte kézzelfogható. Másrészt viszont ugyanezen okból lelassul a kelet- és közép-európai országok csatlakozása, amíg az újonnan jött EFTA országokat a közösség "meg nem emészti". A "szegény rokonok" várhatnak az előszobában.

Egy újabb kérdés: Elegendő-e "containment", az izolálás a konfliktusok lokalizálásának ma alkalmazott megoldása, vagy túl kelle ezen lépni? Ez a mostani jugoszláv válság legfőbb tanulsága. Csak egy megjegyzés: a "karentén" integrálódás előtt fontos szűrő lehet, távol tarthatja a beilleszkedni (még) nem tudókat, konform viselkedésre képteleneket, de mi a helyzet akkor, ha valamely ország már "felsőbb osztályba lépve" vét a közösség írott és íratlan viselkedési normái, kultúrája ellen? Akkor hogyan tovább?

Annyi mindenképpen bizonyos, hogy másfajta konfliktuskezelő mechanizmust igényelnek a közösségen kívüli és az azon belüli konfliktusok. Ez utóbbi kialakításánál talán szolgálhatnak némi tanúlással az ENSZ eddigi jó és rossz tapasztalatai.

Úgy tűnik, még csak szavakban dőlt el, hogy az EK-nak érdekében áll valamiféle "Drang nach Osten". A tettek még váratnak magukra: Németországot még sokáig leköti keleti felének "megemésztése", a többi ország talán akarná, de hiányoznak anyagi lehetőségei egy átfogó "támadáshoz". Kénytelenek megelégedni a "kis lépések" politikájával, egy - azoknak még a hangját is elnyelő - tágas térségben.

Dehát nem az érzelmek fogják eldönteni (idegengyűlölet a "csöcselékkel" szemben?) az EK-hoz való csatlakozás feltételeit és időpontját, hanem a hidegfejú megfontolások, az érdekek, a "cui prodest" mérlegelése.⁸

Végül arra is utalnom kell, hogy az utóbbi időben - a recesszió következtében - mintha elapadni látszana még az EK segítőkészsége is Kelet-Közép-Európa iránt. Mintha a "világítótoronyban" (PHARE) már csak pislákolna a fény. Ez - innen Keletről nézve - azonban kissé korainak tűnik, a régió még nincs abban a helyzetben, hogy ezt nélkülözhesse.

Aminek legjobban érzi Kelet-Közép-Európa a hiányát, azok éppen a szolidaritás gesztusai majdani társai (?), az EK országok részéről. Sőt, éppen ellenkezőleg, mind leplezetlenebbül nyilvánul meg az önzés.

2.3. Az orosz kérdés

A Szovjetunió tekintélyes atomhatalommal rendelkező, pufferországokkal ("glacis"-szal) körülvett, küldetésstudattal álcátott nagyhatalmi ambíciókat dédelgető, soknemzetiségű birodalom volt. Mindez erőtlen gazdasági alapon nyugodott, mely legalább is az ambíciókhoz képest elégtelennek bizonyult.

8 Jellemző lehet az érzelmi felhangokra, hogy van olyan vélemény, melynek értelmében például a brit jogrend csorbulása - netán feladatása - sokkal fájdalmasabb folyamat, mint bármely gazdasági, vagy akár honvédelmi kompetenciáról való lemondás.

A fejlett tőkés országokban ugyanakkor kiegyensúlyozott volt a gazdasági és katonai erő, sőt az előbbi szemmel látható túlsúlyban volt a szovjet oldaléhoz képest.

Tudomásul kell viszont vennünk, hogy Oroszország ma is nagyhatalom. Még most is, amikor belső gondjai, az átalakulás gyötrelmei kínozzák, ami akciórádiuszát illetően cselekedeteinek intenzitását erősen korlátozza. Azonban, ha "kinetikus energiája" - valószínűleg történelmi léptékben, átmenetileg - csökkent is, "potenciális energiája" nem vesztett súlyából, ami lehet, hogy nem vág össze a fizika törvényeivel, de a politikában egyáltalán nem elszigetelt eset. Ami másfelől azt jelenti, hogy ott a külpolitikáról továbbra is úgy fognak gondolkodni, hogy "mi", s nem pedig úgy, hogy "ők", mint ez kis- és középhatalmak esetén szokásos. És számítsuk hozzá ehhez a jól ismert orosz küldetéstudatot, s az orthodox vallás világában, annak kultúr- területén elfoglalt hegemon helyét, a kérdéses térségben a "kard és pajzs" első számú lovagjának felvállalt szerepét. (Bár az a valószínű, hogy egy ideig inkább a pajzs kerül előtérbe.) Mindehhez hozzátehetjük, hogy a kulturális elkülönülés még sokáig élő hagyomány marad, jóllehet a civilizáció területén erősödő konvergencia várható.

A fentiekben Oroszországra, s nem a FÁK-ra utaltam. Ez utóbbi sorsa ugyanis ma még nem dőlt el egyértelműen: az orosz birodalmi gondolat és a kordában-igában tartott "társországok" iszapbirkózása még folyik. A kimenetel hosszú távon ugyan aligha kétséges: legalábbis a más (mohamedán) kultúrkörhöz és/vagy a nem-szláv etnikumhoz tartozó régiók tekintetében. A helyzet - bár remélhetőleg a fejlemények nem lesznek olyan tragikusak - sokban emlékeztet a hajdani Jugoszlávia mai görccseire, még az etnikai mozaikszerűséget illetően is. Abban is sok a hasonlóság (ortodox-hagyomány, beidegződés?), hogy az idegengyűlölet, a másság tolerálásának elutasítása Oroszországban sem kisebb, mint a Balkánon: nem egyszerűen transzformáció, inkább egyfajta transzfiguráció lenne szükséges a szemléletmód megváltoztatásához. (És hogyan állunk ezzel Európa más térségeiben?)

Oroszország geopolitikai-geostratégiai súlyát tehát mindenképpen tudomásul kell venni, miképpen azt is, hogy valamilyen formában mindig is be fogja hazánkat kalkulálni "világraszóló tervei" egyik - bár csak helyi értékű

- tényezőjeként. S ezért nem mindegy, hogy ellenségei, vagy barátai közé sorol-e bennünket, vagy éppen közömbösen tekint-e ránk. Ami természetesen nem jelenti azt, hogy minden szempontból "abszolút" mércével mér, lehetséges, hogy van/lesz olyan vonatkozás, ahol céljaink és érdekeink közel állnak, míg más vonatkozásban szembekerülhetünk.

Az orosz kapcsolat rendezése még akkor is fontos, ha valószínű, hogy véget ért az a Nagy Pétertől Gorbacsovig tartó politikai vonulat, mely mindent, a bel- és a gazdaságpolitikát is az expenzív külpolitikának rendelte alá. Sőt, talán most még fontosabb, hiszen kiléphetünk a mindenoldalú defenzívába vonulás attitűdjéből.

Nehéz lesz észrevennünk, hogy bár a szovjet birodalom szétesett, az Orosz Birodalom ma még nagyon is eleven kapcsolatrendszerrel jelent. A dezintegrációs törekvéseket ezernyi hagyományos gazdasági és politikai kötelék (regionális munkamegosztás, infrastruktúra!) szárai át- meg átfonják és "lenyűgözik". Valószínű persze, hogy az "új idők" eljövetele itt is változások kezdetét jelenti, de ennek még ezidőszert a körvonalai sem sejlenek fel.

Szorosan ide kapcsolódik az a kérdés is, hogy mi lesz a sorsa annak a közel 30 milliós népcsoportnak, mely kívül rekedni látszik Oroszország régi-új határain? Lesz-e orosz irredenta? A kisebbségi jogok szószólója lesz-e helyzetéből adódóan Oroszország, vagy inkább annexiók megoldásokra fog-e törekedni? Hogyan fog viszonyulni az így felvetődő kisebbségi kérdésekhez a "művelt Nyugat"?

Ebből eredeztethető e kérdéskör nívója: vajon nem találunk-e hatékony szövetségesre Oroszországban a kisebbségi kérdés rendezésénél, akár az elvek kidolgozását, akár azok gyakorlati megvalósítását illetően. Az oroszok (és a szerbek) ugyanis most élik át a "Trianon-sokkot": a korábban domináns nemzetiség jelentős része kisebbség lesz, ellenséges környezetben. Úgy tűnik, egyfajta toleráns megoldás kialakítása e vonatkozásban mindkét ország elemi érdeke: nyitni kellene ebben az irányban. Talán a messianisztikus orosz lélek és/vagy a másfajta, ortodox hagyomány olyan megoldás felé vezet, ami a térség keleti fele számára elfogadhatóbb, mint a nyugatias gondolkodásból fakadó megoldási kísérletek.

Hazánk védőpajzs-szerepe - úgy gondolom - ma már nem aktuális, az erőviszonyok megváltoztak. Külső garancia nélkül legfeljebb órákig lennének képesek tartani magunkat az orosz(-ukrán) gőzhengerrel szemben. De arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy ma már nem vagyunk határosak Oroszországgal és egyáltalán nem bizonyos, hogy adódó konfliktus, vagy expenzív külpolitika esetén a közöttünk lévő Ukrajna hogyan viselkedne, támogatná-e az esetleges orosz törekvéseket. Ezt ma még - a FÁK létének történelmi léptékkal mérhető pillanatnyi múltját figyelembe véve - megjósolni sem lehet. Talán majd 5-10 év múlva tisztábban fogunk látni e kérdésben (is).⁹

Tudomásul kell venni azt is, hogy a Nyugat egyelőre "várakozó álláspon-ton" van, s igyekszik egyenlő távolságot tartani a térség országaitól. (Vö. az EK-csatlakozás problémáival.) Nem vagyunk tehát preferált helyzetben, de diszpreferáltban sem. A Visegrádi Körhöz való tartozás is csak "hangyáni" előnyt jelent, igaz, biztosítékot az elszigetelődés ellen egyúttal. Másfelől ez azt is jelenti, hogy bármiféle "küldetéstudat" és/vagy múltbéli érdem csak "quantité népligeable" (semmisség) a külföld szemében, felesleges e vonatkozásban "szívóskodni".

2.4. A német kérdés

A német egyesítés hatása kettős volt. Egyrészt - potenciálisan - kialakult Európa legnagyobb kontinentális hatalma, másrészt viszont - éppen létrejött "túlsúlyánál" fogva - az európai egyesítési folyamat felgyorsulása irányában hatott. Ez ugyanis az egyetlen mód, hogy a német túlsúlyt "alkotmányos módszerekkel" ellensúlyozni és/vagy kordában tartani, kezelni lehessen.

A helyzet azonban korántsem vált ilyen egyértelművé, legalább is, ami az integrációs folyamatok felgyorsulását illeti. Két újabb tényező ugyanis nem lebecsülendő lassító befolyást gyakorol e folyamatra. Az egyik ezek közül a Keleti Blokk kiesése, amely csökkentette a veszélyérzetet, centrifugális erőként hatott. A másik - ugyanilyen irányba mutató tényező - pedig

9 Távolról a felbomló államszövetségek nem kell, hogy biztonságpolitikai aggodalmakra adjanak okot: előbb-utóbb ki fog épülni önálló államiságuk intézményrendszere, kiformalódik politikai arculatuk, az európai normákhoz igazodva.

maga az egyesülés ténye, pontosabban a nivellálás szüksége volt, ami az eddig tőkeexportőr Németországot befelé fordította: megszűnt az EK motorja lenni.

Hozzá kell ehhez tenni, hogy az egyesült Németország keleti fele a német hitelkihelyezések internálódásának haszonélvezője lett. A korábban a világ második legnagyobb tőkeexportőre - az első Japán - az egyesülés óta megszűnt e funkciójában működni, s ez elsősorban az EK számára jelent egyelőre pótolhatatlan veszteséget. Amilyen mértékben ugyanis az EK-n kívülről származó tőkeimport teret hódít - kényszerűségből - úgy lazul fel a közösség zavartsága, ami eddig egyik összetartó ereje volt: hiszen azé a tánc, aki fizeti a muzsikát. Másrészt viszont, - mivel világszerte nincs igazán jelentős tőkekínálat Japánon, a konkurrensen kívül, talán néhány arab ország számítható még a kivételek közé - pótlólagos tőke nélkül a gazdasági növekedés, sőt a modernizáció lelassulása veti előre árnyékát. A jelek már most mutatkoznak.

Más kérdés, hogy néhány évtized múlva az egyesített Németország ismét az európai gazdasági fejlődés motorja lehet, egyúttal már igazi (európai) nagyhatalomként.

Meg kell különböztetnünk persze a mai helyzetet a jövőbenitől, ami Németország politikai súlyát illeti. Jelenleg az erőgyűjtés korszakát éljük meg együttesen, ami a szerepvállalás csökkenésével jár, expanzív törekvések a külgazdaságpolitikában, vagy a külpolitikában nem mutatkoznak. Más kérdés, mi lesz, ha a már megerősödött Németország elfoglalni kívánja azt a pozíciót, amit politikai és/vagy gazdasági súlya számára kijelöl. Ez nem fog menni anélkül, hogy bizonyos expanzív velleitások fel ne erősödjenek: elég, ha csak a Biztonsági Tanács állandó tagságának opciójára gondolunk, s mindarra, amit e nagyhatalmi pozíció elismerése jelent. A lényeges persze nem a cím legitimálása, hanem azok a jellemzők, melyek annak "odaítélését" szükségessé teszik: az egyesült Németország vitán felül nagyhatalom (lesz), mégpedig az európai kontinens - akarjuk, nem akarjuk - vezető nagyhatalma. Véget ér a "gazdasági óriás, politikai-katonai törpe" felemás időszaka.

S amennyire örvendetes lehet e jelenség Európa egésze számára, sokakban máris aggodalmakat kelt, és nemcsak a múlt reminiszcenciájaként. Arról

van szó, hogy az újjászülető Németország óhatatlanul nemcsak gazdasági, hanem politikai- katonai nagyhatalom lesz, valószínűleg kiemelkedik majd az európai mezőnyből, a térségben hegemon helyzetet fog magának kivívni. Sőt, ez súlya következtében szinte "jár" majd számára. Ami új helyzetet teremt, hiszen az eddigi Nyugat-Németország nem minden téren állott társai felett az EK-ban. Az új helyzet várható fejleménye: az egyensúly keresése bizonyos fokú rivalizáláshoz, mondhatni konfrontáláshoz vezet majd, ami minden biozonnyal az egység rovására megy, kikezdi azt. Az alapvetően centripetális érdekeket persze nem lesz képes kiiktatni, de elhalványíthatja azokat, bizonyos centrifugális tendenciák felerősödhetnek. A múlt felemlgetése viszont inkább képmutatás, mint valóság, a konfliktus a jövőbeni divergálásból, nem a múltbéli sérelmekből táplálkozik, bár ez a lózungok között előkelő és hatásos szerepet kaphat.

A belső feszültség felerősödése az EK-n belül félő, hogy azzal (is) jár, hogy a másik két nagy rivális pólus - az Egyesült Államok és Japán - teret nyerhet az EK rovására: - ami hazánkra nézve sem lenne közömbös.

Számunkra, magyarok számára, Németország és az EK belső viszonya kiemelt fontossággal bír. Nem közömbös ugyanis, hogy mennyire halad előre az integráció folyamata: ki is lesz a partnerünk, maga az EK egésze, vagy az egyes tagországok. Ha ez utóbbi lenne a helyzet, akkor velünk szemben (újra) érvényesülhetne az "oszd meg és uralkodj" elve és gyakorlata, s ez esetben a német orientáció számunkra rendkívül fontossá, ha ugyan nem a legfontosabbá válna. Még akkor is, ha megpróbálnánk ezt ellensúlyozni más EK tagországokhoz való közeledéssel, a módus vivendi - sőt a jóbarát előnyös pozíciójának keresése - számunkra vitális fontosságúvá emelkedne.

Kissé más lehetne a helyzet, ha az EK integrációja előrehaladna. Ez beilleszkedésünknek egészen más környezetet jelentene. Ez esetben nem a - nevezzük nevén - hűbérvasallus viszony valamely változatáról lenne szó, hanem egy többé-kevésbé egyenjogú társulás tagságáról. Aligha kell részleteznem, hogy ez mennyire más pozíció, bár lehet, hogy a gyakorlatban nem lenne kevesebb nehézségünk, csak másfajta lennének illeszkedési problémáink.

A fentiekből egyenesen következik, hogy érdekeink az európai integráció előrehaladásának felgyorsulásához fűződnek, még akkor is, ha ez csatlakozásunkat az EK-hoz esetleg nem gyorsíthatja, hanem még lassítja is. Más közvetlenül Európához csatlakozni és nem ugyanez német közvetítéssel.

Az persze nem tudható, hogy a formálódó német külpolitika erőltetni fogja-e és ha igen, mennyire a magyar kapcsolat preferálását, nem tart-e mértéket, arányt, egyenlő távolságot a tőle keletre fekvő országokkal szemben: felújul-e a Drang nach Osten? Akár így, akár úgy, véleményem szerint részünkről a távolságtartás a kívánatos, nem a felajánkozás.

Az integrációs folyamat előrehaladásának próbaköve természetesen nem az Ostpolitik, hanem az, hogy a nemzetközi porondon mikor és milyen mértékben fogadják el az EK külpolitikai alanyiségét, mikortól tekintik egységes entitásnak, s nem pedig tagországok konglomerációjának, akikkel a vitás kérdéseket egyenként kell megbeszélni, hiszen nem alakult még ki valamiféle közös, kompetens szervezet, mint tárgyalópartner. Ami persze attól (is) függ, hogy mikor érkezik el "az idők teljessége" ahhoz, hogy magát ebben a megváltozott egységesült szerepben elfogadtatni szándékozzon.

2.5. Biztonságpolitikai vonatkozások

Nehéz lenne a mai kelet-közép-európai helyzetet másként jellemezni, mint egyfajta vákuummal, azaz bizonytalansági- kiszámíthatatlansági zónának tekinteni a térséget. A korábbi kötelékek felbomlottak, újabbak nem jöttek létre. A változások, átrendeződések viszont jelen vannak és ki tudja, mikor fognak nyugvópontra jutni.

A vákuum persze szívást tételez. A történelmi tapasztalatok szerint ez két irányba "húzhat", Keletre, vagy Nyugatra. És már itt is vagyunk egy újabb kérdéskomplexumnál, a biztonságpolitikánál.

A kérdés lényege, hogy a Szovjetunió, illetőleg a Varsói Szerződés szétesése óta a Köztes-Európa biztonságpolitikai "senki földje" lett. Korábban a két ellenséges tábor egyensúlyban tartotta egymást: Európa nyugati felén a demokratikus hagyományok, keleti felén pedig a kommunista ideológiától megkövetelt vakfegyelem tartotta féken az egymás közötti viszályokat. Az összeomlás azonban kettős hatással járt. Egyfelől a nyugati részen a veszély

elmúltával háttérbe szorultak a politikai integrációs törekvések, egyre több az "akadály" a maastrichti egyezmények gyakorlati végrehajtása előtt. A gazdasági integráció előrehaladta pedig az önzés jegyében folyik, amint az természetes, ha gyenge a politikai erő a nemzetgazdasági érdekek érvényre juttatásához.

A keleti oldalon viszont a "fedő-effektus" mutatkozik. Ami nem másban ragadható meg, mint abban, hogy az emberöltők óta el nem intézett, szőnyeg alá söpört viszályok, sérelmek ellenállhatatlanul törnek felszínre, mivel a "fegyelmező erő" itt is legyengült. Mintha a volt "varsói" országok között egyfajta "mindenki háborúja mindenki ellen" vette volna kezdetét. Az évtizedek óta rendezetlen, vagy a párizskörnyéki békékben rosszul rendezett határ- és nemzetiségi viták fellángoltak, a mesterséges államalakulatok bomlásnak indultak.

Ez a helyzet pedig egy sor veszély potenciális hordozója, puszkaporos hordó, melynek kanóca bármikor meggyúlhat (meggyújthatják).

Nem lenne teljes ezért a külpolitikai áttekintés, ha - röviden - át nem tekintenénk Magyarország várható biztonságpolitikai- geostratégiai helyzetét.

Úgy gondolom, nyilvánvaló, hogy az ország nyersanyag- és energiaellátása, exportpiacai, természeti környezete, a határon túli magyarság léte és/vagy jogai (autonómiája), általánosan határaink és szuverenitásunk védelme forog kockán, ha nem találjuk meg a megfelelő koncepciót és eszköztárat biztonságpolitikai érdekeink védelmére.

A biztonság persze nem szembenállást, "hideg, vagy meleg" konfliktusokat, nem is elzárkózást jelent, hanem békét mind közvetlen szomszédainkkal, mind pedig tágabb (európai) környezetünkkel.

A biztonságpolitika talán legfontosabb alapelve ebből adódóan az együttműködés, nem pedig a szembenállás, a védekezés- és különösen nem a támadás - kell, hogy legyen. Aminek viszont feltétele, hogy helyesen mérjük fel helyzetünket és lehetőségeinket, a változások főbb irányait: ne csak elgondoljuk, hanem legyen is erőnk - és eszközeink - megvalósítani a vitális érdekeket szolgáló alkalmazkodás mozgásformáit.

Ma még talán nem mindenki által elfogadott álláspont, hogy a biztonság nem (elsősorban) katonai kérdés. Sokan gondolkoznak úgy, főként maguk a katonák, valamint a konzervatív eszmék hívei, hogy csak az emberi és az anyagi erőfölény nyújt kellő védelmet. Világ- vagy legalább is regionális háborúkban gondolkodnak, mely hirtelen tör az országra, látható előjelek nélkül. Ez - szerintünk - "nagy" hadsereget követel meg. Holott - bár nem zárható ki eleve semmiféle kedvezőtlen fordulat - ilyen típusú konfliktus kitörésének kevés a valószínűsége, s az "előjáték" idején már minden biztonnal történnek lépések a konfliktus elhárítására, a háborús veszély eszkalálódásával nyilván fokozódó intenzitással és mind keményebb eszközökkel. Szabadcsapatok, gerillák, "felelőtlen elemek" betöréseitől persze mindig lehet tartani, de ezek elriasztása nem nagy létszámot, inkább korszerűen felszerelt, válogatott, hozzáértő hivatásosok által kezelt fegyverzetet igényel.

És nem utolsó sorban: egy nagy hadsereg irritálná a környezetet, biztosra vehető, hogy ellenlépéseket váltana ki, ugyanilyen irányban.

Végül pedig az is figyelembe vehető, hogy hosszabb távon bizonyosan kialakul majd valamiféle összeurópai védelmi hálózat, külső és belső konfliktuselhárító rendeltetéssel. Ha nem a NATO - mely, úgy tűnik jelen formájában túlélte magát, hiszen felszámolódott ellenfele a Varsói Szövetség - akkor valamely utódszervezet.

Örökérvényű Clausewitz tétele: "a háború nem más, mint a diplomácia folytatása, más eszközökkel". Vagyis, a történelmi módus vivendi kialakítása szűkebb és tágabb környezetünkkel első és legfőbb sorban diplomáciai feladat, az együttműködés akadályainak elhárítása, a kapcsolatok fejlesztése nyilvánvalóan nem katonai feladat.

Ami persze nem jelentheti azt, hogy az ország határai és/vagy szuverenitásunk más attribútumai védelem nélkül maradhatnak, szinte könnyű prédának kínálva magunkat. A kérdés tehát célszerűen úgy lenne felvethető: milyen és mekkora erő szükséges adekvát védelmünk biztosításához.

Nyilvánvaló, hogy ilyen döntésnek messzemenő gazdasági, humánpolitikai stb. vonatkozásai vannak, nem mindegy, mennyi erőforrást kell e célok szolgálatára rendelnünk. Csak emlékeztetésül: van olyan vélemény - például Bródy Andrásé - mely szerint hazánk a múltban közvetlenül és közvetve

túlságosan is sok erőforrást allokált a "haza védelmére", igaz, nem (teljesen) önszántunkból, hanem a Varsói Szerződés szovjet érdekeket szolgáló kötelekrendszerének tagjaként.

Jól ismert tény, hogy a szovjet politika, sőt, a kommunista gazdasági-társadalmi rendszer egyik - ha nem legfőbb - motivációs tényezője a biztonságpolitika, illetőleg a külpolitikai-katonai expanzió volt, igaz, ezt igyekeztek a marxista-leninista ideológia és frazeológia fátyla mögé rejtteni.

Valószínűtlen lehetőségnek ítélem, mégis érdemes néhány szót vesztegetni rá, akadhat olyan kormány e térségben (is), mely belpolitikai nehézségeivel megküzdeni nem tudván, külső expanzióval akar sikereket elérni, illetőleg a lakosság zömét maga mögé állítani. Vagy ami még rosszabb lenne, a nacionalizmust sovinizmusig szítva belső ellenségnek a kisebbségeket tekintse és etnikai tisztogatással, vagy emigrációba kényszerítéssel kísérelje meg levezetni a belső válságokat, ez a válaszlépések és ellenlépések sorozatán keresztül könnyen tűzfészekké változtathatja a térséget. S ilyenkor vajon mi lesz a "kibicek" hozzáállása? A jugoszláv eset a helyzet elfajulására intő példa.

Ilyen kihívásnak természetesen hazánk is ki lehet téve. Éppen ennek megelőzését szolgálja az, ha nem teljesen hagyatkozunk diplomáciai manőverezésre, hanem katonai védekezésre alkalmas hadsereggel rendelkezünk. Arra a "seregnek" mindenképpen alkalmasnak kell lennie, hogy egy ideig megvédje az ország területét és lakosságát, legalább addig tartson ki, míg beindul a konfliktuselhárító mechanizmus. Mert az azért bizonyosra vehető, hogy az egységesülő Nyugat sokáig nem tűr meg konfliktusgócot közvetlen szomszédságában.

És akkor még nem is beszéltem a FÁK "szülési fájdalmairól", holott a térségben olyan mennyiségű atomtöltet halmozódott fel, mely többszörösen is képes lenne a Földet elpusztítani és még évtizedekig elhúzódhat a "ki kit győz le" váltakozó sikerrel folyó "egymást-fojtotgatása".

Gondolni kell továbbá arra az eshetőségre is, ha az újra nyitott határu és ezáltal közvetlenül sebezhetővé vált Oroszország a régi "futball-taktikai" megoldáshoz kívánna folyamodni, legjobb védekezés a megelőző támadás.

Nincs jelenleg olyan szervezeti keret, amely az európai biztonságot garantálni képes lenne, sőt, még szándék is halvány ilyen alakulat kiformálására. A már létező formációk inkább tanácsadó, egymást informáló szervezetek, mintsem döntéshozó, vagy végrehajtó rendeltetésűek. Olyan kialakult normarendszer sincs, mely zsinórmértékül szolgálhatna a "jutalmazáshoz, vagy büntetéshez". Országok közötti konfliktusok esetén is csak az ENSZ ad hoc apparátusa áll készen a rendcsinálásra és/vagy igazságtételre, országokon belüli sérelmek rendezésére pedig még ilyen lehetőség sem kínálkozik, akármilyen égbekiáltó legyen is a sérelem. Európa többi országa "belügy"-nek tekinti a rendezetlen kérdéseket, sokáig még akkor is, ha már fegyveres viszályról van is szó. Ötletek, elgondolások, javaslatok olykor elhangzanak, majd visszhangtalanul feledésbe merülnek, érdemi előrelépés nem látható. A közeljövőben sem sejlik fel semmiféle változás e tekintetben.

Csak reménykedni lehet, hogy mégis csak történne valami, ha valamely konfliktushelyzet, incidens országok közötti, vagy polgárháborúvá eszkalálódna. Bár a jugoszláv példa e tekintetben megalapozott kételyeket támaszt, ceterum censeo.

A kétpólusú, egymást egyen- és ellensúlyozó - biztonsági rendszer helyett ma multipolárisra lenne szükség, mely kizárja a katonai megoldásokat, s a konfliktusok politikai rendezésére kényszerít. Ez ma még talán a "rajzasztalon" sem létezik, legfeljebb egyes elemeiben. A megvalósuláshoz hosszú még az út, hiszen sokféle - nem egyszer egymással perelő - érdeknek kell elegendet-tennie, az egymásért vállalt közös felelősség jegyében.

A biztonságpolitikai megfontolások Alfája és Omegája, hogy az EK mennyire halad előre a politikai integráció maastrichti útján, vagy megmarad-e (főként) gazdasági közösségnek, egyfajta vám- és pénzügyi únióknak.

Nyilvánvalóan szükséges lesz a NATO szerepkörének átalakítása is, hiszen a jelenlegi - ellenfél hiányában - kiüresedett. A dilemma: békefenntartó, vagy teremtő erővé kell-e válnia? (Friedenserhaltung vs Friedensgestaltung.) Akár így, akár úgy, a fő feladat a politikai-biztonsági folyamatok kiszámíthatóságának védelme kell, hogy legyen. De megoldandó kérdés az is, hogy ki rendelkezék a NATO-ütőerővel: a Biztonsági Tanács, az EK valamely

szerve, egyfajta autonóm grémium, vagy valamiféle újonnan létrehozandó testület?

Tekintetbe kell azt is venni, hogy mások a közeli és mások a távolabbi jövő biztonságpolitikai követelményei. Jelenleg és a közeljövőben még a kelet-közép-európai országok egymásközi konfliktusai politikai eszközökkel történő rendezésre szorítása a feladat, a távolabbi jövőben azonban nem zárható ki az újra erőre kapó Oroszország felől jövő "Drang nach Westen" fenyegetése sem. Dél felől a formálódó moszlim szövetség pedig a nagy "kérdőjel".

Jogos ellenvetés lehet persze, hogy ameddig az érdekelt felek perben-haragban állnak egymással, addig bárhol, bármiféle "válságkereső mechanizmus", intézményrendszer papíron marad, nem funkcionálhat. Erkölcsi, vagy anyagi készítés előremozdíthatja a folyamatos megbékélési törekvéseket, de az egyetlen komoly nyomást gyakorló hatóerő végső soron mégis csak a felismert érdek, az államreazon lehet. "Solum volenti non fit injuria": csak azzal nem történik (vélt, vagy valódi) jogtalanság, aki maga is akarja - tartja a latin szólásmondás.

Ami a (kelet-közép-) európai helyzetet illeti, házasságra még érdekházasságra sem lép" senki haragosával. Előbb a "jegyeseeknek" tisztázniuk kell a viszonyokat, az esetleges félreértéseket, s legalább is valamiféle modus vivendi-t kell kialakítanunk, írott, vagy íratlan "házassági szerződésbe" foglalniuk. És akkor még a reservatio mentalis-t is ki kell zárni, különben a "házasság" nem lehet tartós. Nézzünk szerte térségünkben, egyelőre kevés biztató jelet látunk arra vonatkozólag, hogy elkezdődött volna e folyamat, amiről pedig mindenki tudja, hogy még kompromisszumkész felek között is évtizedekig elhúzódhat. Hát még meddig az ősi jussból jottányit sem engedők várható huzavonáját látva. Pedig e feladat a térség országaira vár, a kívülről erőltetett megoldások tartósak nem lehetnek, arról nem is szólva, hogy - úgy tűnik - másoknak ehhez nem igazán fűződik érdeke.

A külpolitikai-diplomáciai "holt-tér" ellenére mégsem jöhetnek érdemben szóba a biztonságpolitikai rendezés tekintetében a katonai színezetű megoldások. Egyszerűen azért, mert egyik, a térségben lévő országnak sincs annyi pénze, hogy a döntéshez elegendő anyagi erőre tegyen szert. Koalíciók

viszont a széthúzó érdekek következtében aligha lennének tartósak. Így nem marad más hátra, mint a külpolitikai lavírozás, a "hinta-politika", az egyensúlykeresés labilis viszonyok közepette.

Persze, senki sem tagadhatja, hogy szükség lenne valamiféle normarendszerre a tartósuló anómia megfékezésére, a "sorból kilógók" visszaterelésére. De, úgy látszik, az ezzel járó áldozatokat senki sem akarja vállalni, a csekélynek ítélt veszély - "mindössze" non-konformista magatartás nyugat felől nézve! - nem ébreszt erre érdekeltséget. Majd talán, ha a saját ház ég már, s nemcsak a szomszédé...

Ami a biztonságpolitika szorososan vett katonai részét illeti - a külpolitikai-diplomáciai vonatkozásokkal már korábban foglalkoztam - a követelményeket két oldalról közelítve tárgyalom, egyfelől a mennyiségi, másfelől a minőségi vonatkozásokat.

Mennyiségi tekintetben kiindulásul azt kell elfogadnunk, hogy általános háború szűkebb és tágabb környezetünkben a következő emberöltőben nem tör ki. Ebben az is bennefoglaltatik, hogy "körkörös" támadás elhárítására szükség nem lesz, az esetleg felmerülő konfliktusok "a lovagiasság szabályai szerint", politikai eszközökkel, vagy nemzetközi bírósági ítélezéssel rendezhetőek. Az viszont nem zárható ki, hogy egy-egy polgárháborús konfliktus határainkon átcsapjon, ennek elhárítására készen kell állnunk. Harci cselekmények eszkalációjára viszont számítanunk nem kell, ezt a kiépülőfélben lévő európai közös védelmi rendszer nagy valószínűséggel akkor is meggátolná, ha nem válhatnánk a NATO, vagy utódszervezete tagjává. S végül úgy gondolom, hogy nukleáris fenyegetéssel végképpen nem kell számolnunk, ennek elhárításáról nemzetközi egyezmények fognak gondoskodni, szigorúan ellenőrizve azok megtartását.

Abban természetesen nem foglalhatok állás szakértelem híján, hogy e feltételezett szituáció mekkora hadsereg fenntartását teszi szükségessé. Ebből következik, hogy a költségek előrejelzésére sem vállalkozhatom. (Lásd a későbbiekben a minőségi követelményrendszer költségvonzatát is.)

Általános irányelvként annyi azonban elmondható, hogy létszám tekintetében valószínűleg nem szükséges túllépnünk a (bécsi) leszerelési előírásokban vállalt kötelezettségeinket, ez inkább felső határnak tekinthető.

Az a tény, hogy határaink katonai szempontból igen rosszul védhetőek, éppen nem "nagy" hadsereg, hanem - mint arról már volt szó - ütőképes diplomáciai lavírozás melletti érv.

A viszonylag kis létszám - és a magas technikai-szakismereti követelmények - a hivatásos hadsereg felé való eltolódást írják elő. Ez, a mai ismereteink szerint, nem jelentheti okvetlenül az általános hadkötelezettség felszámolását. Nyilvánvaló azonban, hogy az átstrukturálódásnak hatása kell, hogy legyen a kiképzési idő tartamára (rövidülésére) és magára a kiképzés anyagára.

Ha viszont a katonaság "szakma" lesz - mintegy a rendőrség mintájára - akkor az "alkalmazottak" javadalmazását a szakmunkások, technikusok, művezetők, mérnökök stb. fizetéséhez kell igazítani: a kisebb, de magasabb szakképzettségű létszám nem jelent okvetlenül "olcsóbb" honvédelmet. És természetesen a "hivatásos" hadsereg nagyobb társadalmi presztizst vonz majd.

A jövő magyar hadserege két szempontból is kell, hogy különbözzék a maitól. Egyfelől, ha a fő feladat a védelem lesz, nincs többé szükség támadó jellegű harci eszközökre. Másrészt, a hivatásos állomány - ami a hadsereg zömét alkotja majd - képes kell, hogy legyen a legkorszerűbb haditechnika kezelésére. Tekintettel arra, hogy a még a Varsói Szerződés idején beszerzett haditechnika nemcsak technikai, hanem fizikai értelemben is elavult- amortizálódott, eljött az ideje a választott védelmi feladatkörnek megfelelő korszerű haditechnika beszerzésére, majd annak karbantartására, szintentartására mind mennyiségi, mind minőségi - (mindenkori) korszerűségi tekintetben. Ami ennek anyagi-költségvetési vonatkozásait illeti, bizonyosan ez sem lesz olcsó multság.

Itt vethető közbe, hogy a magyar hadsereg ellátásánál nem kell okvetlenül teljesen importban gondolkodnunk. Alkatrészeket, részegységeket, sőt akár komplett fegyvereket is gyárthatunk, saját tervezésűt, vagy vásárolt licenc alapján, természetesen illeszkedve az e téren kialakuló nemzetközi munkamegosztáshoz és tekintettel saját versenyképességünkre. Ha a magyar gazdaságpolitika vezérlő eszméje nyilvánvalóan nem is lehet a hadiipar fejlesztése, de erről egyszersmindenkorra és teljesen lemondani botorság lenne.

3. A jövő termelési kultúrájáról

A termelési kultúra fejlődési vonulatai közül négy olyat emelek ki, melyek külön-külön és együttesen minden bizonnyal hatással lesznek Kelet-Közép-Európa - s így Magyarország - jövőbeni gazdasági-társadalmi-politikai fejlődésére. Mégpedig:

- a (gazdasági) globalizációt,
- a "szikár termelést",
- a területi góccok elterjedését,
- végül a gazdaságpolitika reneszánszát, megerősödését, az újra feltámadt "laissez faire" meghaladását.

3.1. A gazdasági globalizáció

A termelési kultúra egyik jelentős új vonulata az ún. gazdasági globalizáció. Jellemzői:

Sajátos ellentmondás kialakulásának lehetünk itt tanúi: a technika fejlődése, az "elektronikus éra" vívmányai a kis- és középvállalatokat is képesek részesíteni az economy of scale - rossz magyar tükörfordítása, nagyságrendtől függő megtakarítás - realizálásában. Ahhoz azonban, hogy ez érdemben kihasználható lehessen, a piacismeret, a nyersanyag- (féltermék-) beszerzés, az értékesítés, a szervizelés, a kapcsolattartás (human relations), marketing olyan információs és szervezési bázisainak kiépítése szükséges, ami a kis- és középvállalkozók számára egyszerűen elérhetetlen, nem képesek egyidejűleg mindenütt jelen lenni. Ha a nagy, multinacionális vállalatok ki is tudják formálni a maguk világot átfogó hálózatát, a kisebb vállalkozók erre csak egyfajta erősen specializált formációkkal való együttműködés keretei között képesek. Ez az ellentmondás a specializáció új formáinak elterjedésével jár, a specializáció ma már elsősorban nem - és nem csak - a termelés területén szükséges.

E szempontból értelmezve a globalizáció azt jelenti, hogy többé nemcsak a nagy, multinacionális vállalatok "privilégiuma" a világgpiaci jelenlét, az abban való gondolkodás, hanem - valamilyen mértékben legalábbis - feladata, sőt kényszere lett a termelési és értékesítési folyamat valamennyi

részrtvevőjének. Még azoknak is, amelyek zömmel csak az egyes nemzetgazdaságok belső piacaira termelnek, hiszen a vámhatárok fokozatos spiritualizálódása lehetővé teszi versenytársaik megjelenését eddig zárt vadászterületeiken is. (Termék- és szolgáltatás- specifikus kivételek persze vannak és maradnak.)

A globalizáció dialektikus ellentmondás hordozója: termékspecifikusan kooperációt, vállalatspecifikusan versenyt "jelent".

A globalizáció egyik leginkább szembetűnő, jól megragadható jelensége - a jéghegy csúcsa - az egész világgazdaságot átszövő kooperációs, kölcsönösen szállító, és/vagy multinacionális vállalatok megjelenése. S a felszín alatt a zöm: a pénzügyi kapcsolatok szövevénye, a maga közvetlen és közvetett, áttételes szövedékével.

Igaz, a globalizáció nem minden ágazat, tevékenység területén egyformán kifejlődött. Úgy tűnik, az új, vivő, "élenjáró" ágazatoknál fejlettebb - vagy csak szembetűnőbb? - mint a hagyományos ágaknál. Mindenesetre a félvezető, távközlési, biotechnikai, gyógyszeripari stb. ágaknál a globalizáció előrehaladottnak tűnik, mint másutt.

A kialakuló "világhálózatok" jól illeszkednek a globalizációs irányzatokhoz, gondoljunk csak a gyorsétkeztető, a hitelkártya, az adattároló és feldolgozó hálózatok elterjedésére. S ez még akkor is figyelemre méltó, ha nem okvetlenül tulajdonon, "csak" névhasználaton (franchising) alapul.

A globalizáció egy további vonása a modul-rendszer izmosodása. Ez alatt azt kell érteni, hogy kis, csereszabatos részegységek adják a készterméket (alkatrészek, féltermékek, komponensek stb.), ezekből "rakható össze". A különféle termékek ezeknek az összetevőknek eredői: más-más konfigurációkban, más-más használati érték-aggregátummal jellemezhetően. E folyamat a szabványosítás, szokványosítás széleskörű elterjedésével jár együtt, az alapegységek jellemzőinek "stimmelnie kell", nemcsak a mennyiségi, de a minőségi paraméterek tekintetében is, a tűréshatárokat át nem lépve. Aligha igényel bizonyítást - közvetlenül belátható - hogy ez a széleskörű nemzetközi együttműködés feltétlen feltétele. Ami ugyanakkor nem zárja ki speciális nemzeti és/vagy réteg igények, ízlésvilág igényeinek kielégítését,

sőt még meg is könnyíti azt, legyen szó akár tömeg, akár szűkkörű igényekről, vagy pedig luxuscélú keresletről.

Más vonatkozásban ez azt is jelenti, hogy a piacon megélni csak az tud, aki széleskörűen, konvertálhatóan felhasználható komponenseket termel, vagy aki ebből olyan konfigurációkat "rak össze", amelyek iránt mutatkozik fizetőképes kereslet. (Persze e két tevékenység kombinációja sem zárható ki!)

Nyilvánvaló, - s ezt nemcsak a közgazdasági vonzódás mondatja velem, hogy a globalizációs-integrációs tényezők közül a közös pénznek kiemelkedő a szerepe. Összehasonlíthatóvá teszi a gazdasági folyamatok hatékonyságát, előmozdítja az ésszerű tőkeallokációt, leegyszerűsíti a pénzügyi adminisztrációt stb.¹⁰ Általánosságban megfigyelhető az is, hogy az integrálás fő elmozdító tényezője a közös pénz után a közlekedés-szállítás fejlődése. Ez lehetővé tette a korábbi munkamegosztás határainak kitolását, a nemzeti (országokénti), vagy még kisebb "körökre" vonatkozó autarchia kiiktatását, a régiókénti - egyes esetekben világméretű - munkamegosztást és árucserét léptetve helyére.

A globalizáció egy másik sajátossága, hogy előmozdítja azt, hogy a legfontosabb gazdasági, gazdaságpolitikai döntések kikerüljenek az egyes nemzetgazdaságok vállalkozói és/vagy kormányköreinek kompetenciája alól.

Amikor a gazdasági élet le akarja rázni az állami gyámkodást és/vagy ellenőrzést globalizálódásra törekszik. Lényegében így alakult a viszony például a Hansa-szövetség és az azt befogadó államok között. S az sem véletlen, hogy az újkori termelési viszonyokon nyugvó nemzeti államok már nehezen túrték meg e korai formációkat: lassan elhaltak, elenyésztek. Ameddig azonban az "ellenméreg" ki nem termelődik, az immunreakciók fel nem erősödnek, addig valószínűsíthető, hogy a jelen és a jövő globalizációja végső soron

10 Sőt, elejét veheti az EK-n belüli egyensúlypolitikának, például az egyesült Németország elszigetelésére való törekvésnek, hiszen a DEM csak erősödni fog a gazdasági erő növekedésével, ha a motort kikapcsolják, leáll a haladás.

éppen úgy korlátozza a (nemzeti) államok (gazdságpolitikai) szuverenitását és kompetenciáját, mint az a gazdasági közösség esetében már megfigyelhető.

A globalizálódás alól természetesen a kutatás-fejlesztés sem vonhatja ki magát. E vonatkozásban két - egymásnak ellentmondó - irányzat figyelhető meg: egyrészt, a nagy, multinacionális vállalatok a stratégiai kutatásokat általában "anyaországaikba" koncentrálják, másrészt viszont, a kevésbé kényes, vagy "csak" taktikai jellegű kutatásoknál támaszkodnak más - olykor kevésbé fejlett - országok kutatóira is. A kutatás e munkamegosztás következtében nem szűnik meg a kevésbé fejlett országokban, csak átcsoportosul. Az ellentmondás tehát látszólagos: a lényege, hogy a jobb kereseti és/vagy kutatási lehetőségek lehetővé teszik a "szürkeállomány hordozóinak" "cél-szerű" átcsoportosítását.

Egy további, megfigyelhető tendencia: az alkalmazott kutatás és a fejlesztés mind inkább kommercializálódik, elkülönülő szervezetekben folyik, kivételt csupán a nagy multinacionális vállalatok jelentenek, melyek saját vertikumuk egyik fontos részeként folytatják e tevékenységet, s az eredményeket csak akkor adják ki a kezükből, ha azok számukra (már) nem használhatóak.

Ez utóbbi ellen csak a fűrtökben való gondolkodás - lásd később - tehet valamit érdemlegesen. Ugyanis még a legkisebb és/vagy legszegényebb ország is képes lehet kutatási eszközeit összpontosítani néhány tevékenységre, ideértve a megfelelő kereseti színvonal biztosítását is.

Nem hagyható említés nélkül végül az sem, hogy - úgy tűnik - a globalizáció centrifugális hatású: nem áll meg az EK, vagy éppen Európa határainál. Nem kivétel az Európán kívüli fejlett országokkal való szoros kapcsolattartás, összefonódás a bővített újratermelés körfolyamatának valamennyi számbajövő mozzanatánál, mozgásformájánál. E most szétbontakozásnak induló folyamat éppen úgy szétzilálhatja a formálódó, vagy már működő gazdasági-politikai közösségeket, mint ahogyan azt azok tették a nemzeti államokkal. Ehhez persze generációk kellene, mint korábban is az ilyen alapvető változásokhoz.

Befejezésül, a globalizáció egy olyan potenciális veszélyéről tesztek említést, melyre ma még nem látszik ellenszer, tekintve, hogy nincs - és sokáig

nem is lesz - világállam: vajon ki, milyen szervezet lesz képes a globalizáció önös tendenciáival szemben a kérdéseket érvényesíteni, a közös érdekében való cselekvést (is) szolgálni?

3.2. A "szikár" termelési módszer

A termelési kultúra új vonulatai között talán a legjelentősebb az ún. "lean production", azaz - hozzávetőlegesen magyar tükörfordításban - "szikár termelés". A módszer Japánból indult el hódító útjára, legismertebb alkalmazójáról "toyotizmusnak" is becézik. Európában ugyancsak egy autógyár - a Volvo - tartozik zászlóvivői közé, telephelyéről "kalmazmus" neve alatt is ismerik.

Népszerűsítői szerint az új módszer alapvető célja mindennemű pazarlás visszaszorítása, ismert egy olyan jelszava is, hogy "mindenből a felét". E lapos lózung azonban érdemleges tartalmat takar, melynek lényege a következőkben foglalható össze:

A legutóbbi időkig a munka szervezésének elve - legalábbis a nagyüzemek zömében - az ún. "taylorizmus" volt, mely úttörőjéről, az Egyesült Államokbeli Frederic Taylorról, a neves üzemszervező mérnökről kapta nevét, aki a módszert megalapozta. A taylorizmus elvei szerint egy üzem dolgozói - végső soron - két csoportba voltak sorolhatók: egy "egyörstnek" nevezhető, irányító csoportra, s egy az utasításaikat végrehajtó, az előbbinek többszörösét kitevő másikra, nevezzük az utóbbit az egyszerűség kedvéért "munkásoknak". De tehetünk különbséget hagyományos módon másképpen is, nevezhetjük e két csoportot "fehér-", illetve "kékgallérosoknak" is, a besorolásnál nem okvetlenül a beosztás vagy a képzettség, hanem a funkció a csoportképző ismérv.

Taylor tudományosan megalapozott módszere szerint, a gyártási folyamatban a kutatás-szervezéstől kezdve, a kiszállításig mindenkinek megvolt a maga meghatározott helye, szigorúan körülhatárolt, egymásra épülő feladatkörrel. Ez mechanizálta a munkát, elidegenüléshez vezetett, mint azt e módszer persziflázsa, Chaplin "Modern idők"-je jól jellemzi. Ha bárkinek a munka bármely mozzanatát illetően valamiféle újítása adódott, azt a "vezérkarnak" kellett a folyamatba illeszteni, különben zökkenők keletkezhetnek volna a folyamat inherens merevsége következtében. A teljes igazsághoz

persze az is hozzátartozik, hogy mióta Taylor módszerét a Ford Művek bevezette és az egész világon elterjedt, jócskán hozzájárult a termelékenység emelkedéséhez.

A japán gondolkodásmód kiinduló "szikár termelés" módszere más utat választott. Ők a gyárral való szolidaritásvállalásra, illetőleg a "szürke állomány" minden grammjának kihasználására építenek. Egyrészt, a teljes termelési folyamatot kisebb részekre tagolják, olyan módon, hogy egy-egy ilyen "zárt kör" ráfordítása és kibocsátása egyértelmű és könnyen áttekinthető, kalkulálható legyen bármely közreműködő számára. Ez az alapja annak, hogy bárki felelősnek érezze magát a kérdéses szakaszban történetekért. A "kis köröket" úgy igyekeznek kialakítani, hogy legyen "eleje és vége", valamely megragadható késztermék, ami lehet alkatrész, komponens, résztermék stb. is - készüljön el. A "szikár termelés" célja a maximális (optimális?) nyereségesség biztosítása, minden egyes szakaszban, s a többletnyereségből valamilyen formában minden közreműködő részesedik. Bárkinek jogában áll - a többiekkel egyeztetve - bármilyen újítást javasolni és bevezetni. Ilyen szempontból a közreműködők "egyenrangúak", bár nyilvánvalóan a magasabb képzettségűek kedvezőbb helyzetben vannak.

E módszer azonban már nem tekinti a kékgallérost egyfajta élő szerzőnek, hanem a termelési folyamat - legalábbis formálisan - egyenrangú résztvevőjének. Ez a pszichológiai "nagykorúsítás" - a tapasztalatok szerint - igen jó eredményekhez vezetett, a nyereség jelentékenyen növekedett, mégpedig nem a munkaintenzitás, az önkizsákmányolás fokozása által, hanem a pazarlás visszaszorításával, a költségérzékenység kifejlődésével. A különálló kis körök eredményeinek összegzésekor pedig szinergikus hatás jelenléte is megfigyelhető, ahogyan a népszerűsítő brosrák jellemzik, ez esetben $2 * 2 = 5$.

A "szikár termelés" módszere nemcsak állandó önképzésre sarkallja a résztvevőket - ami önmagában is záloga a magasabbrendű termelési kultúrának - hanem lehetővé tesz olyan "újításokat" is, mint például a "lapos" (kevés szintű) hierarchia kialakítása, a "just-in-time" (éppen időben) készlet szint-csökkentő gyakorlatának elterjesztése, ami nyilvánvalóan nemcsak

a közvetlen, hanem a közvetett (rezsi) költségek színvonalára is jótékonyan hat.

A "szikár termelés" egyik jellemvonása a demokratikus vonások elterjedése a (bővített) újratermelés egész körfolyamatában. Ez a participáció (Mitbestimmung) térhódításával jár, jól ismertek azoknak a lélektani kísérleteknek az eredményei, melyek azt igazolták, hogy hosszú távon csak a demokratikus vezetési módszerek hoznak tartós eredményeket. Az autokratikus vezetés legfeljebb rövid távon kényszeríthet ki hatékony munkát, az anarchikus pedig semmi körülmények között.

A módszer szakít a munkaerő "passzív költségtényező" szerepével, azt "aktív költségtényezővé" "lépteti elő". A nyereségből való részesedés kiterjesztése pedig a neokorporativista tendenciákat erősíti, ami sokak szerint a termelés stabilitásának, a sztrájkok csökkentésének, a kompromisszumkereső érdekegyeztetésnek ma már nemcsak elfogadott, hanem kívánatos mozgásformája.

A "kiscsoportos", apró, zárt körökre tagolt termelési mód elengedhetetlen feltétele az "önkéntes minőségellenőrzés", nem kényszerből, hanem öntudatból, becsületből, "nehogy szó érhesse a ház elejét". Elidegenült termelői magatartással - és anyagi érdekeltség nélkül - ilyen hozzáállás sohasem juthatna érvényre.

Végül, e módszer hívei szerint ez az útja annak, hogy a tudás, a képzettség, a humán tőkébe való befektetés ne csak a jelszavak szintjén, hanem a valóságban is a termelési tényezők negyedik dimenziójának hordozója legyen, valóban termelőerőként funkcionáljon. A "szürke állomány" veleszületett kreativitását így lehet leghatékonyabban mozgósítani.

A "szikár termelés" nemcsak a software-t értékeli fel, hanem a hardware kreatív kezelésének tudományát is, ez a centrumból a periféria felé terjedő új felfogás-szervezési paradigma egyik követelménye, lényeges alkotóeleme. E gondolat születése körül már Schumpeter is bábáskodott, nevezetesen 3 I-je (invention, innovation, imitation - feltalálni, bevezetni, utánozni) már az ő felfogása szerint is egy új termelési kultúra attributum-rendszerének alapvető vonásait adják, ezért nehéz nem felfedezni a szellemi rokonságot. (A toyotizmus bírálói - mert már ilyenek is vannak - ehhez persze hozzátesszik,

hogy az így megszerzett tudás legfeljebb a teamen, vagy jobb esetben a vállalaton belüli előmenetel szükséges, de nem elégséges követelménye, általában nem konvertálható, de ez a munkáltatónak nem is érdeke, "legfeljebb" a munkavállalónak.)

És megjelent már a "clean production", a "lean production" "zöld" változata-továbbfejlesztése is, mely immár nemcsak a költségekre, hanem a környezetvédelemre is összpontosít, újabb vonatkozásokra terjesztve ki a "szikár termelés" értékelemző elméletét és gyakorlatát. Magáévá téve a "Hertie"- áruházlánc jól ismert jelszavát, "mindennap valamit jobban".

3.3. A termelés területi koncentrációja

Tulajdonképpen nem igazán új elem a termelési kultúra előremutató vonásai között az a felismerés, hogy összpontosulva, gócbba tömörítve hatékonyabban lehet termelni, mint szétszórta. Gondoljunk csak a "hagyományos" ipari térségekre, amilyen például a Párizsi Medence, a Ruhr- és a Saar-vidék, Szilézia stb. E térségekben sokszor még az államhatár sem volt képes igazi szétválasztó befolyást gyakorolni.

Európában ma a gazdasági földrajz szakértői 36 termelési és 10 innovációs gócot-térséget számoltak össze, ezekben összpontosul az európai (ipari) termelés túlnyomó része. Okként az ún. economy of scope-ot jelölték meg, melyet a hagyományos economy of scale mellett a termelés hatékonysága legfőbb korolláriumának vélnek.

Az economy of scope - talán fordíthatnánk "gazdasági sűrűségből adódó megtakarításnak, vagy előnynek" - azonban mind nagyobb szerepet kell, hogy kapjon a gazdaságpolitikában és a termelési kulturán belül is. Legalábbis a megfontolások szintjén. Mi hasznosabb: tömöríteni a gazdaságot hagyományos, vagy újonnan formálódó gócbok köré, vagy (továbbra is) folytatni a területfejlesztés, a "zöld mezős telepítések" gyakorlatát? Szólhatnak érvek konkrét esetekben mindkét módszer mellett is, ellen is, talán a pragmatikus gyakorlat képes feloldani az ellentmondásokat, ellentéteket.

Nemcsak arról van szó, hogy a "közellét" a szállítási, kommunikációs stb. költségek egyfajta csökkentését teszi lehetővé, - természetesen minden egyebet változatlanul feltételezve - hanem arról is, hogy a térségben a juxta-

pozíció egyfajta szinergikus hatást vált ki. Információk, ötletek cseréje, módszerek adaptációja mindennapos, rendszeres formájává válik a kapcsolatrendszernek, a személyes érintkezésnek, fehér és zöld asztal mellett egyaránt (Silicon Valley!). Arról nem is szólva, hogy az urbanizáció előnyei is könnyebben jutnak érvényre "sűrűbb közegben", igaz, a hátrányai is. De ezek ellen a mai motorizált világban könnyebb védekezni kertvárosi lakással, dácával stb.

3.4. A gazdaságpolitika reneszánsza

A 70-es és a 80-as évek a neokonzervatív-liberális gondolkodás térhódításával jártak a gazdasági-társadalmi-politikai gondolkodásban. Gazdasági vonatkozásban az etalon a magángazdaság és a "laissez faire" lett. A 90-es évektől "fordulni látszik a kocka", a régi-új vonulat eszményképe a vegyes gazdaság, ami a tudatos gazdaságpolitika reneszánszát is jelenti egyúttal.

Mint ahogyan az állami jelenlét dominanciája nem kívánatos, ugyanúgy nem kívánatos a "vegytiszta" magángazdaság sem, de ennek tárgyalása messze vezetne. Itt megelégedhetünk annyival, hogy világszerte a vegyes gazdaság - állami + magán - különféle formációi terjednek el, a kapcsolatrendszer, az egymásrahatás, a szektorális tagozódás stb., változatos árnyaival, kötődéseivel. Nagy valószínűséggel állítható, hogy e szimbiózis, ha át is alakulhat, - "a világon a legáltalánosabb jelenség a változás" - valamilyen formában tovább fog élni térségünkben is. Csak így remélhető például, hogy térségünk - s benne hazánk is - nem sodródik a fejlődő országok közé, nem válik a Harmadik Világ "előretolt helyőrségé"-vé, erősödnek a minőségi termelési kultúra mozgásformái és háttérbe szorúlnak a tömegtermelésé. Nem a mai bérdiszparitás, hanem a termelési kultúra felzárkóztatása az európai átlaghoz lesz remélhetően a jellemző jövőbeni gazdaságunkra, a mai félperiféria-státuszunkból a centrum felé törünk ki, s nem az "igazi" periféria felé süllyedünk.

E tanulmány terjedelmi adottságai nem engedik meg a teljes témakör részletekbe menő tárgyalását. Álljon itt tehát csupán néhány önkényesen kiemelt adalék:

Az első lépés az állami beavatkozások intenzitásának és akciórádusának újragondolása kell, hogy legyen. Az állami beavatkozások ellen szól, hogy

azok mindig saját szavazóbázisuk erősítését tekintik "közérdeknek". Ez még akkor is "piacidegen" tendenciákat juttathat érvényre, ha a szavazóbázis a lakosság többségét érinti. Ha a gazdaság autonómiája elenyészik és a politika primátusa érvényesül, akkor a gazdaság hatékony működése kerül veszélybe.

A lényeges persze nem az állami jelenlét megragadható, számszerűsíthető csökkenésének regisztrálása, hanem az, hogy a gazdaság, a (bővített) újratermelési körfolyamat célja, eredménymutatói gazdasági természetűek legyenek, s ne politikai (expanzív külpolitikai) célok jármába kényszerítsék az erőforrásokat, a termelés tényezőit.

Vagyis, gazdaságpolitikai tekintélyek kellenek, nem tekintélyelvű gazdaságpolitika!

Állami gazdaságpolitikai feladat kell, hogy maradjon - legalábbis térségünkben - a tudomány és a kutatás újjászervezése. Aligha titok bárki előtt is, aki e térség tudományos-kutatási kérdéseivel foglalkozott, hogy kettős értelemben érvényesült e téren is a politika prioritása a fordulat előtt. Egyfelől a COCOM tilalmak lehető megkerülése - kerül, amibe kerül - másfelől pedig a marxizmus dominanciájának biztosítása és kinyilvánítása voltak a térség tudományos életét irányító politikai prioritások. A technikai fejlődés nyomkövetése, vagy éppen továbbfejlesztése - immár nem a COCOM megkerülése jegyében - éppúgy a tudományos élet átszervezését követeli meg, mint a marxista ideológiai béklyóktól való megszabadulás. Valószínűleg kevesebb támogatott, de hatékonyabb alap kutatásra lesz szükség, ami marad, ott viszont szakítani kell a támogatási-finanszírozás "meghalni sok - élni kevés" irányzatával és biztosítani kell a működés okvetlenül szükséges anyagi-szellemi erőforrásait, ideértve a tisztességes (nyugati színvonalú) javadalmazást is, az "agyelszívás" ellenszereként.¹¹ (Ugyanez vonatkozik a vállal-kozói szféra által finanszírozott alkalmazott kutatásokra, fejlesztésekre is.)

11 Kevesebb esélyt látok ugyanakkor az (egyetemi) oktatás és a kutatás kapcsolatrendszerének szorosabbra fűzésére, hiszen más-más habitust követel az egyik, mint a másik. S a "természetet hiábavaló igyekvés kísérni, újra meg újra vissza fog térni", újabb és újabb formákat adva az ellentmondásoknak.

Nem lehet vitás hogy Kelet-Közép-Európa technikai-technológiai tekintetben is "feljavításra" szorul. Ez nemcsak - és nem elsősorban - kormányzati oldalról jelent feladatokat, bár mind az átadó, mind az átvevő országok kormányainak sok a teendője a jogrend, illetőleg az intézményrendszer harmonizáltatása tekintetében. Technikai oldalról például a szabványok egyeztetése látszik fogós kérdésnek, de a környezetvédelmi normarendszer átültetése sem könnyen keresztülvihető. Egy másik kérdés, hogyan állanak a befogadó országok a technikai-termelési kulturával. Itt nem az elitre, hanem az átlagra kell gondolni.

És talán a legfőbb kérdés: megéri-e üzleti oldalról fejlett technikát-technológiát telepíteni a kelet-közép-európai országokba, hiszen a kormányzatok nem vállalhatják át a (teljes) kockázatot. Jelenleg úgy tűnik, hogy a magánbefektetők a bérdiszparitás rövid távú előnyére építenek inkább, amiben "csendes(?) társ" a fogadó országok komprádor burzsoáziája is.

Természetes egy olyan kis - és viszonylag szegény - ország, mint Magyarország, nem képes sem a kutatás, sem a termelés területén e "széles fronton támadni". Hazai közgazdászaink közül Kozma Ferenc már régen, számos nyugati közgazdász pedig újabban az ún. "fürtöket" (clusters) javasolja a gazdaságpolitika alapegységéül, hazánkknak is ezek közül kellene választania néhányat, s ezek fejlesztésére kellene koncentrálnia.

Mi is e megváltozott gondolkodásmód lényege?

Egy-egy fürtöt egymásra épülő tevékenységének halmaza képvisel. Az egymásra épülés kritériuma sokféleképpen értelmezhető: például vertikumként, fő-álvállalkozó viszonyként. Nem lényeges az, hogy a fürt egy népgazdasági ág keretein belül alakuljon ki, sőt az esetek nagy részében az átfedések nemcsak megengedhetők, hanem kívánatosak is. A fürt kiterjedését illetően sincsenek kitörések, a kiterjedtebb éppenúgy prosperálhat, mint a szűkebb, vagy zártabb.

Néhány példa, amely talán közérthetőbbé teszi az előbbieket. Potenciális fürt csoportosulhat - mondjuk - a szarvasmarhatenyésztés köré. Ebben az esetben ki kellene terjednie az állatok életkörülményeinek biztosításától kezdve a feldolgozás utolsó fázisáig. A takarmánytermelés éppúgy része a

fürtnek, mint az istállók építése, fejő- és tejfeldolgozó berendezések gyártása és működtetése, vagy a húsfeldolgozás és tartósítás, a bőr sokoldalú hasznosítása (cipő- és bőrdíszműgyártás stb.). A fürtnek pedig másrészt magában kell foglalnia a kutatás (alap- és alkalmazott), továbbá a fejlesztés vertikumát, a gépi berendezések gyártását, a működtető fehér- és kékgalléros személyzet magasszintű képzését stb. A tevékenységet az állam is támogathatná, minden piacokonform eszközzel, s az oktatás-képzés segítségével is közreműködne (humán beruházások). A fürt határain kívül azonban megszűnne a preferencia, a sertés, vagy a birkatenyésztés például már közömbös lenne.

Ugyanilyen fürtök persze nemcsak az agrárgazdaság, hanem bármilyen más, ígéretes tevékenység köré csoportosulhatnak. Például az orvostudományon belül a balneológia köré, más orvostudományi ágaknál pedig a külső, átvett eredményekre lehetne támaszkodni. Az sem lényeges, hogy "haladó, korszerű" ágazatok adják a fürt magvát, a leghagyományosabb ágazatok és tevékenységek is szóba jöhetnek. A divatipar például nem egy ország gazdaságának támasza.

Lényeges viszont, hogy valamiféle potenciális versenyképességet, rentabilitást, piacot ígérő tevékenység adja a fürt magvát, a kiválasztás szempontjait. Ezek lehetnek a termelési hagyományokon nyugvóak, éghajlati-domborzati adottságokat kihasználók stb.

A kiválasztás felelősségteljes folyamat, s a tévedés lehetősége sohasem zárható ki. Arra is lehet - sőt kell - gondolni, hogy egy-egy fürt kiválasztása és "kitenyésztése" hosszútávú feladat és lehetséges, hogy eleinte csak vinni fogja a pénzt, nem hozni. Talán elég, ha az oktatási-képzési vonatkozásokra utalok, amelyeknél csak a "beruházási fázis" évtizedekben mérhető. Minden kockázatot figyelembe véve is aligha kínálkozik más, eredménnyel kecsegtető út, mint a fürtökben való gondolkodás és cselekvés, vagyis (angol műszóval), "compound project"-ek megvalósítására törekedni.

Megemlíthető még az, hogy a fürtökben való gondolkodás sajátos külkereskedelempolitikát involvál. Ritka kivétel lehet csak az ún. "erga omnes", vagyis mindenfelé való nyitás. A dolgok logikájából ugyanis az következik, hogy a kínálat termékösszetételének megfelelő országok jöhetnek csak szóba, mint külkereskedelmi partnerek. Újabb szűkítést jelenthet az, ha az importőr

fél csak barter (reexport) kereskedelem keretei között tud teljesíteni. Nyilvánvalóan a pénzzel fizető országok importőreit érdemes előnyben részesíteni, de előfordulhat, hogy az túlságosan is összeszűkítené a kiviteli lehetőségeket, mindazonáltal a barter csak olyankor jöhet szóba, ha a szállított áruk túlnyomó része idehaza is hasznosítható. (Lehet, hogy ez megnehezíti a fejlődő országokkal való kereskedést.)

Még egy megjegyzés: ha a "fürt" közbenső és végtermékeinek van belföldi piaca (is), ez állandó referenciát és ellenőrzést jelent.

Fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy a - széles értelemben vett - humán beruházások, melyek tudományos konszenzus szerint a felemelkedés zálogát adják, a kelet-közép-európai régióban defenzívába szorultak. Az offenzíva kezdeményezői - úgy tűnik - elsősorban a nemzetközi pénzügyi intézmények (az IMF és a Világbank), akik (pénzügyi csőlátásból?) adódóan kevés affinitást mutatnak az iránt az elfogadott tétel iránt, hogy a jövő záloga a képzés, a humán beruházás. A költségvetési egyensúly helyreállítását, a kiadások lefaragását éppen, hogy itt kezdik, s ebben az érdekelt országok kormányai - más választás híján - kénytelenek engedni. (Más kérdés, hogy a konzervatív ideológia előretörése a kérdéses országokban maga is nem teszi-e e vonatkozásban készségessé a kormányzatokat.) Mindenesetre mind a képzés, mind a tudományos kutatás mutatóinak zuhanása nem sok jóval kecsegtet a távoli jövőt illetően.

Úgy tűnik, nincs ma a térségben olyan (baloldali) erő, mely képes lenne elfogadtatni azt a nézetet, mely szerint egy - lehet, hogy nem kellően hatékony, de - koherens rendszerről való áttérés egy másik, hatékonyabbnak ígérkező koherens rendszerre ugyanis az állam szerepének csökkentése nem mehet sem a lakosság életszínvonalának, sem a jövő alapjai lerakásának terhére, ezért más megoldásokat kell keresni a költségvetés - egyébként szükséges - rendbetételére. Nem lehet úgy tenni, mintha egy sor, az életvitelhez nélkülözhetetlen szolgáltatás jövedelem-fedezete benne lett volna "azelőtt is" a lakossági bérekben, s csak valamiféle "helyretételről" lenne szó.

Nem, ez egyszerűen nem állja meg a helyét. Ha a kérdéses jövedelmeket ezentúl - a hatékonyabb felhasználás érdekében - a lakossághoz kívánják

átcsoportosítani, ennek "visszaforgatását" az állami költségvetésnek kell állnia. Például úgy, hogy az ezek fedezetére szolgáló jövedelemrészeket nem központosítja (kiveszi az adók közül), sőt az esélyegyenlőség biztosítására széleskörű ösztöndíj-rendszert dolgoz ki és finanszíroz.

A látható és várható túlzások ismeretében nagy erővel vetődik fel: vajon kinek áll érdekében a szociális juttatások megnyirbálása következtében máris tapasztalható tömeges elszegényedés és társadalmi nyugtalanság? Tudomásul kellene venni, hogy nem lehet minden kérdést az életszínvonal rovására megoldani, még csökkenő nemzeti jövedelem mellett sem. Cui bono?

Hozzá lehet ehhez tenni, hogy a kommunista típusú "jóléti társadalom" egyfajta kihívást jelentett a fejlett ipari országok számára. Az információ-áramlás útjait eldugítani nem lehetett, s a világ tőkés felén is legalább annyit kellett nyújtani a társadalmi béke érdekében, mint az a kommunista rezsimekben megszokottá vált, persze hatékonyabban. A mai posztkommunista világban félok, hogy a szociális vívmányok egy része elvész (vö. neokonzeratív-liberális thratcherizmus) és nem lehet elhessenteni a gyanút, hogy ebben közrejátszik a kihívás, az etalon gyengülése (is). A gazdasági alap-ügymond - nem bír el ennyi jóléti kiadást, elvonja a tőkét a gazdasági fejlődés elől, sőt, ellustítja, puhánnyá paralizálja a "dolgozókat". Mindezekben van is valamennyi igazság, de azért a készlet gyengülését nem lehet tudomásul venni. (Odavethető a kérdés: a lassan realizálható békejárdékból, az ún. peace rent-ből sem futja?)

Paradox módon ugyanakkor mind gyakrabban éri dömpingvád valamilyen formában a kelet-közép-európai termékeket. A kifogások mélyén az rejlik, hogy EK partnereink "tisztességtelen versenyt" vélnék felfedezni a kelet-közép-európai régió bérdiszparitásában, a környezetvédelemre, az ember- és állategészségügyre fordított elégtelen kiadásokban, melyek az önköltséget valóban csökkentik. (De milyen áron?) Hozzájárul e vádak tartósulásához az is, hogy az érintett országok sem vállalkoztak mindeddig kellő határozottsággal az "ancien régime"-ben uralkodó bértartalom és a járulékok fejlett ipari államokban elterjedt paradigmájának összehasonlítására. Ez esetben ugyanis kiderülne, hogy elsősorban nem is diszparitásokról van szó, hanem eltérő társadalomról és árszintekről. Például a társadalombiztosítási járulékok

magas rátáját az alacsony bérszint és a nyújtott szolgáltatások világszintjének torzult egymásközi arányai okozzák, sajnos nem a szolgáltatások kiemelkedően magas színvonala. Valóban igaz, hogy a társadalmi termelékenység-különbség színvonalát tekintetbe véve van bérdiszparitás, azonban nem akkora, mint az a korrigálatlan összehasonlításoknál látszik.

Egy másik példa-sor a tartalmi különbségekre, a lakhatás, az oktatás-képzés stb. költségeit az "ancien régime"-ben a költségvetésből finanszírozták, ezért (is) volt olyan magas a nemzeti jövedelem központosításának és átcsoportosításának - a többi között az adónak - a nemzeti jövedelemhez viszonyított hányada. A bérek gyakorlatilag csak a fogyasztási cikkek árú-alapjának vásárlóerő-hányadát tartalmazták. Ha tehát bárki a korábbi időszakról "átmentett" bérekre akarna terhelni - például piacosítás címén - korábban a költségvetésből finanszírozott kiadásokat, ezt csak a már elért életszínvonal jelentős leszorítása árán tehetné, hacsak az e célra korábban elvont hányadot nem forgatná vissza valamilyen formában a bérekbe. Kérdés, fűződik-e valakinek is érdeke ahhoz, hogy e nyilvánvaló evidenciát a magyar nemzetgazdaságot ellenőrző külföldi intézményekkel megértesse és elfogadtassa, vagy hallgat róla, hiszen ez a magyar komprádor-tőkés lobbynak is érdeke, a pénzügyi kormányzatról már nem is ejtve szót.

Az persze külön kérdés - itt csak megemlíthetem - hogy a kelet-közép-európai újjáépítés és modernizáció finanszírozása hogyan fog történni. Erről ma semmi bizonyosat nem lehet állítani, még annyit sem, hogy pótlólagos hitelekkel, vagy segélyekkel fogják-e finanszírozni, közvetlenül, vagy közvetve, adósságelengedéssel, vagy moratóriummal. Egyedül az látszik valószínűnek, hogy e feladat elől a fejlett ipari országok kormányai - de különösen a nyugat-európai kormányzatok - aligha térhetnek ki. A felhalmozási ráta a mai adósszágyszolgálati kondíciók mellett még hosszú ideig elégtelen lesz a régióban az önfinanszírozáshoz.

A régióknak tökehiánya átmenetileg - vagyis legalább 10 évre - szükségessé tenné egyfajta pénzügyi garancia-rendszert, fizetési úniót. A külgazdasági koapcsolatok újjarendeződését ugyanis a többi között éppen a fizetési bizonytalanság okozza, ami nem kerüli el még a klíringrendszereket sem és óhatatlanul az alacsonyabb hatékonyságú barter-megoldások felé sodor.

Bármilyen konvergálást célzó gazdasági integrációs mechanizmusra gondolunk is, tudnunk kell, hogy e téren a leghatékonyabb erő a közös pénzügy, mint erről már esett szó. Mennél inkább tart ez a konvertibilitás különböző fokozatain keresztül a közös pénz felé, annál hatékonyabb. Ha tehát az integrációt (bárhová) gyorsítani akarjuk, elsősorban is e téren kell újabb és újabb lépéseket tennünk. Amivel persze nem akarom lebecsülni az áruk, a munkaerő stb. szabad mozgása előmozdításának jelentőségét, vagy a jogrend, a szabványok stb. harmonizáltatásának fontosságát. De a *primum movens* a közös pénz volt és az marad.¹²

Kelet-Közép-Európa anyagi kérdéseinek rendezésére az első hathatós lépés lehetne az adósságszolgálati terhek rendezése, hiszen ez jelentős erőforráskiáramlással jár, holott "otthon" is ezer helye lenne e pénzeknek. Megoldást ajánlani már csak azért is illuzórikus, mert minden érintett ország más-más terápiát igényel. Mindamellett, legalább a rendezés szükségességét hangsúlyozni látom. Mint ahogyan azt is meg kell említeni, hogy a nemzetközi pénzügyi kapcsolatok rendezése - mely a világpiacon beilleszkedés feltétlen keret-feltétele - nem állhat csak ebből, újabb anomáliák veszélyének felidézése nélkül. A többi között szükséges még az árfolyamok újraértékelése, közelítve azokat a vásárlóerőparitáshoz, a fizetési biztonság helyreállítása (beleértve a klíring és barter-kapcsolatokat is), az inflációs ráta "normalizálása" mind teljesebb konvertibilitása meghonosítása a térségekben stb.

További kérdés, hogy a fejlett ipari országok tőkései és/vagy kormánykörei milyen gazdaság- illetve nagypolitikai tervekkel és milyen eszköztárral "vonulnak fel Kelet-Közép-Európa meghódítására". Tartós, szervezett betelepítésére számítanak-e, vagy csak "ideiglenes tartózkodásra", mely persze (jól tudjuk) akár 150 évig is eltarthat. Vagyis, csak félszíven vesznek-e részt a gazdasági újjáépítésben és/vagy modernizációban, félszempalával folyton a visszavonulás lehetőségére sandítva, vagy pedig a kölcsönös, egyre szoro-

12 Már kérdés viszont, hogy a liberalizálás, ha túlságosan gyorsan következne be, sokkhatással járna egy gyengébb - így a magyar - nemzetgazdaságban, ezért szükséges lehet egyfajta átmenet, aszimmetrikus megoldásokkal.

sabbá váló integráció szándékával. Talán nem szükséges magyarázni, mi a különbség és mik a következmények.

Az előjeleket egyébként nem lehet eléggé baljósnak tekinteni, a hazánkba érkező külföldi tőke zömmel a bérdiszparitás, nem pedig a magyar "szürke állomány", a termelési kultúra felhasználására látszik berendezkedni. Természetesen a magyar tőkés- és kormánykörök aktív és passzív szekundálása mellett, mint arról már esett szó.

Emlékeztetőül: a jólét, vagy legalábbis tisztességes életszínvonal a legjobb védekezés a kommunizmus terjedése ellen, ez volt a Marschall terv alapja. De ma a kommunista veszély csupán "papírtigris", ki áldozna a hajdani kommunista táborra akár egy piculát is, amíg "nem muszáj". A könyörületesség az persze más, de jól tudott, hogy az emberbaráti akciók (is) csak "meghalni sok, élni kevés" helyzetekhez vezetnek.

Józanul mérlegelve azonban, valamiféle új Marshall-tervre aligha számíthatunk, legalábbis belátható ideig. Európa gazdasági lokomotívája, Németország az egyesülés "megemésztésével" van elfoglalva, az USA gazdasága is gyengélkedik, Japán pedig az ázsiai térségben angazsált. Az olajsejkek viszont még a mozlim világ iránti altruista jótékonykodásról sem ismertek. Kisebb engedmények, kedvezmények talán elképzelhetőek, frontáttörés nem. De ez nem is áll a tőkés világ érdekében: saját pénzükön a potenciális konkurrenciát erősíteni? Ha más, politikai kényszerűség nem írja elő - s ma olyan a helyzet, hogy erre semmi sem utal, szerencsére - akkor mire lenne jó egy ilyen akció? Cui bono - odaát?¹³

Az új gazdaságpolitikai irányzatnak a következő célok megvalósításához kellene keresnie a megfelelő eszköztárat:

- a mono- és oligopóliumok (-pszóniumok) visszaszorításához,
- a kutatás-fejlesztés irányításához és finanszírozásához,

13 Nem állhatom meg, hogy meg ne jegyezzem: az csak Magyarországon szokás, hogy az adózók pénzéből adott szubvencióval zárják ki a keresletcsökkenés árleszorító hatását, s így a "misera plebs contribuens" kétszer fizeti meg a termelő profitját.

- a szabványok-szokványok - általában a modul-rendszer - elterjesztéséhez,
- a piacgazdaság szervezeti-szerveződési rendszerének kibontatkoztatásához,
- a piacok - mind a bel-, mind a külföldi - terebélyesebbé tételéhez,
- s utoljára, de nem utolsó sorban a "fürt-rendszerű", angol műszóval, "compound project"-ek támogatásához.

Mindezt pedig olyan módon, hogy az piackonform, közvetett eszköztárral történjék, ami megfelelné a hallgatólágosan, illetőleg a GATT által "expressis verbis", (kifejezetten) elfogadott normáknak, tehát nem von maga után sem dömping, sem másfajta vádaskodást. Tudjuk, ilyen esetekben már a gyanú árnyéka is öl. S ami még általánosságban ide tartozik, kínos gonddal kell ügyelni az ember- és állategészségügyi szabályok megtartására éppenúgy, mint a környezetvédelmi előírásokéra.

Másrészt, az integrálódásnak abban is meg kell(ene) nyilvánulnia, hogy a kelet-közép-európai országok kiépítik azt a belső intézmény- és jogrendszert, ami a piacgazdaság működésének elengedhetetlen feltétele, mind jobban betagozódának a világ gazdaság és a világpolitika már kiépült és működő intézményrendszerébe, illetőleg annak különböző regionális (európai) "kamaráiba".

A különféle gazdasági közösségek térhódítása és/vagy globalizáció felerősíti ugyanakkor a gazdaságpolitika minden mozzanata egyeztetésének kényszerét, a döntési szintek "feljebb" kerülnek. A világpiac interdependenciája óhatatlanul olyan helyzeteket teremthet, hogy "rólunk nélkülünk döntenek". S a világpiaci döntéseknek más a logikája - gazdasági döntések! - mint a politikai döntéseké, nem a szavazópolgárok számossága, hanem a gazdasági (tőke-) erőé a döntő szó. S ez óhatatlanul a nemzeti érdekek háttérbe szorításával jár, a "nemzeti bajnokok" lobbyjai mind kevésbé képesek akarataikat érvényre juttatni. Az együttműködés felülete ("interface") mind jobban kiterjed. Az önálló vállalati, vagy akár nemzeti gazdaságpolitika akcióradiusza, döntési kompetenciája résznyire szűkül, különösen kis országok és kis vállalatok esetében. Némi túlzással, még a gyárkapun belüli döntések zöménél is

az egész világgazdasági horizontra tekintettel kell(ene) lenni. Ellentmondás formálódik ki, mivel a közvetett állami gazdaságpolitikai eszköztár fő elemei viszont a hagyományosak maradnak: a fiskális és monetáris politika által adott "peremfeltételek", ideértve az árfolyampolitikát is, a "fair" verseny feltételeinek biztosítása, a kutatás és képzés irányítása.

A probléma az állami gazdaságpolitika eszköztáránál az, hogy bár szükséges, de nem elégséges a tájékozódáshoz szükséges információk "közkinccsé tétele", ingyen, vagy olcsón, non-profit intézmények által feldolgozottan és publikálva. A közvetlen anyagi támogatásnak pedig megvannak a maga nemzetközileg elfogadott határai, a közvetett támogatás - még az adóelengedés - sem eléggé hatásos. S állami tulajdonú vállalatok alapítása is csak feltétlenül szükséges esetekben "viselhető el", szűk profillal, amibe legfeljebb az infrastruktúra, a honvédelem, vitális lakossági és/vagy municipális érdekek érvényesítése sorolható. S egy sor intézmény létrehozása és adekvát működtetése csak a gazdaság "civil" szférájának közreműködésével valósulhat meg, kívül esik az állami gazdaságpolitika kompetenciáján.

Vagyis, úgy tűnik, tudomásul kell vennünk, hogy az állami gazdaságpolitika eszköztára - mondhatni definíció szerint - a vegyes gazdaságban nem lehet olyan hatékony, mint az állami tulajdon dominanciáján alapuló utasításos tervgazdálkodás időszakában. De a piacgazdaságban - jól tudjuk - érvényesül a gazdasági szféra Monroe-elve, s a gazdasági döntések zöme a piaci mozgásformák, s nem az állami preferenciák által indukált. Az állami gazdaságpolitikának jószerivel inkább egyfajta rásegítő szerepköre lehet, előmozdítani a "felismert szükségyszerűség" érvényre jutását. S ha ma a korábbinál több kétség is kíséri az állami jelenlétet a gazdaságban (elefánt a porcelánboltban?), azt azonban kevesen vonják kétségbe, hogy azért bizonyos irányító szerep aligha nélkülözhető, a "gyeplőnek a lovak közé hajítása", az "irány nélküli liberalizálás" sehova sem vezet. Ha a közvetlen beavatkozás csak kivétel lehet is, az indikáció - és némi késztetés - azonban kívánatos.

Néhány befejező megjegyzés

Európa fő komparatív előnye, kompetitívitásának megalapozója a régió geopolitikai adottságaiból következő sokszínűség. Ez nem mond ellent a termelési kultúra új vonulatának, a hatékonyabb "szikár termelés" érvénye-

sülésének, feltéve, hogy néhány követelményt szem előtt tartunk. A többi között: a képzésnek nemcsak magas színvonalúnak, hanem sokoldalúnak (holisztikusnak) kell lennie, akár az általános, akár a szakképzés van is érintve. Vagyis, bármiféle szakosodás csak intenzíven elsajátított általános képzésre építhető, s a más szak- (tudomány-) területekkel való összefüggés érzékeltetése el nem hanyagolható.

Másrészt, nemcsak - de elsősorban - az anyagi-technikai kultúra területén meg kell tanulni "modulokban gondolkodni", hogy lehetséges legyen alkalmazkodni a változó világhoz anélkül, hogy emberi, sőt nemzeti - autonómiánkat feladnánk. Ami viszont toleranciát követel meg más ízlésvilág, kultúrkör iránt, a másságot nem kell szeretni - gúnyolódni, vagy elítélni még kevésbé - egyszerűen tudomásul kell venni létezését, ez a minimum. Gondolkodásunk attribútuma kell, hogy legyen az elismerés, sőt alkalmazkodás és ne a (feltétlen) behódoltság. A modus vivendi megtalálása legyen a követelmény, nem az erőszakos kismizmzés. Ez illik Európa hagyományos értékrendjéhez is, legalább is egy bizonyos kultúrfokot elérve, vagy meghaladva.

Noha Európának már ma is nagy előnye a sokoldalúan képzett munkaerő, ezt az előnyt még tovább lehetne fokozni. Egyfelől, a képzés szintjének emelésével, másfelől viszont, az érvényesítés feltételeinek megteremtésével. Nem csak az erkölcsi és az anyagi elismerésre kell itt gondolni, hanem azokra a szervezési- szervezeti feltételekre is - vagyis általánosabban szólva az európai termelési kultúra érvényesülési terének, illetőleg akciórádiuszának megteremtésére, - amelyek fölénye realizálásának peremfeltételeit alkotják.

A sokszínű és sokoldalú munkaerőállomány igazi érvényesülési lehetőségeit olyan piac adja, mely maga is sokoldalú igényeket hordoz, fizetőképes kereslete diverzifikált. A világpiacnak van olyan szegmense, amely megfelel ezeknek a kritériumoknak.

Ismeretes ugyanis, hogy a világszerte áru- és szolgáltatásforgalom 4/5-e a fejlett országok egymásközi forgalmából áll. S ezen belül is a forgalom jelentős része nem tömegárukból, hanem kisebb tételben forgalmazott, speciális rétegigényeket képviselő árukból és szolgáltatásokból adódik. S ha a

tömegáruknál nem is, a forgalom ez utóbbi - nem elhanyagolható - részénél Európa nemcsak hogy versenyképes, hanem előnyök hordozója. A kisebb és kevésbé konvertálható szakértelmet követelő tömegtermelésnél ugyanakor az európai előny csak nyomokban mutatkozik meg. Itt a fejlődő országoké (lesz) a vezető szerep.

Magyarország helyzetét - úgy vélem - az határozza meg, hogy európai ország. A mi komparatív és kompetitív előnyeinket is a (viszonylag) magasan képzett, sokoldalúan terhelhető munkaerőre kell alapozni. A tömegtermelés magas beruházási és alacsony munkabér vonzata tartósan nem lehet gazdaságpolitikai prioritás. Ahhoz viszont, hogy ebbe az irányba haladjunk, első-sorban az szükséges, hogy a kormányzati gazdaságpolitika az ilyen irányú fejlődést preferálja, nemcsak anyagi oldalról, hanem szellemiekben is, propagálva-népszerűsítve a "kiművelt emberfőkre" alapozás szükségességét.

A "stációk" jövőjéről utunkon persze nem láthatók világosan előre, ezért marad gazdasági és politikai kérdéseink örök dilemmája: a jelen versus jövő preferenciáit mérlegelve konkrétan mi kapjon, vagy ne kapjon prioritást.

Főbb forrásmunkák

1. Klaus Busch: Maastricht und die Folgen. Frankfurter Hefte, 1992/7.
2. Conclusions Majeurs. FAST, 91. Oct.
3. Mike Cooley et alii: European competitiveness in the 21th century, FAST, (XII - 503 - 90)
4. Michael Dauderstädt - Michael Domitra - Michael Ehrke: Solidarität mit Osteuropa: Kooperation statt Katastrophe. (FES Vierteljahresberichte, Sonderheft, 1992. dec.)
5. O. Doherty - J. McDevitt: Globalization and the small, less advanced member states. Prospective dossiers, No 2., FAST
6. Friedrich Ebert Stiftung "Eurokolleg" - füzetei: Horst Tomann: Technologiefälle in Europa und Europäische Technologiepolitik: Was kann Europa zum Abbau der Strukturunterschiede leiten? (No. 13. 1991.), Eschel Claus Alpermann und Christian Uhlig: Bildung von Humankapital als ein Instrument europäischer Regionalpolitik (No. 17. 1992.), Horst

Tomann: Chancen und Risiken neuer Technologien für die regionale Entwicklung in Europa (No. 18. 1992.), Wolfgang Renzsch: Europa der Regionen: Institutionelle Grenzen, aber politische Spielräume (No. 11. 1991.), Michael Dauderstädt: Umbruch in Osteuropa: Herausforderung für die EG (No. 15. 1992.), Michael Dauderstädt: EG und Osteuropa: im Leuchtturm geht das Feuer aus (No. 23. 1993.).

7. Pierre F. Gonod - Philippe de la Saussay: Europe: Province of the world. A new Europe. Basic dossier, No. 3. FAST
8. Albert O. Hirschmann: Essays in trespassing. Cambridge UP, '81.
9. Albert O. Hirschman: Rival views of market society. Viking Pr. New York. '86.
10. Bo Houldt - Gunilla Herolf (eds.): Yearbook 1990/91. (The Swedish Institute of International Affairs, 1991.)
11. John Maynard Keynes: Essays in persuasion. McMillan, London, 1972.
12. Ulrich Klotz: Wettbewerbsfaktor Mensch. Frankfurter Hefte, 1993/3.
13. Wolfgang Lescher: Schlanke Produktion - dichte Arbeit. Frankfurter Hefte, 1992/8.
14. Dirk Messner - Jörg Meyer-Stamer: Latinamerikanische Schwellenländer: Vorbild für Osteuropa? FES Vierteljahresberichte, No. 129.
15. Meinhard Miegel: Das verunsicherte Europa. Frankfurter Hefte, 1992/8.
16. Claus Noé: Für eine Renaissance der Wirtschaftspolitik. Frankfurter Hefte, 1992/8.
17. Riccardo Petrella: 4 analyses of globalisation of technology and economy FAST, (XII - 506 - 91)
18. Hans van Zon: Towards regional innovation systems in CE. FAST. 1992. Sept.